

KIRÁLY PÉTER

REZIDENCIÁLIS ZENEÉLET A 17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON¹

A magyarországi főúri rezidenciák zeneéletét illetően, elsősorban is a zenészekre vonatkozóan, a 17. századtól fogva bőséges forrásanyaggal rendelkezünk, míg a megelőző századból származó ismeretek jóval szegényebbek és inkább csak kiegészítő adalékokat szolgáltatnak egy általános kép megrajzolásához.² Az erdélyi udvar dokumentumai – noha jelen tanulmány a fejedelmi udvar zenéjét nem taglalja –, esetenként szintúgy fontos analógiákat nyújthatnak, egyben jól mutatják az uralkodói udvarok illetve főnemesi rezidenciák zeneéletének alapvető eltéréseit. Jelen tanulmány elsősorban Nádasdy II. Ferenc, Esterházy Pál és Batthyány I. Ádám udvarával kapcsolatos ismeretekre támaszkodik.³ Más jelentős arisztokrata családok (pl. Balassa, Csáky, Draskovics, Erdődy, Forgách, Frangepán, Homonnai Drugeth, Illésházy, Pálffy, Rákóczi, Révay, Thurzó, Wesselényi, Zrínyi stb.) rezidenciális zenéje mind a mai napig nincs még megfelelően feltárva. E téren hosszú idő óta nincs változás. Az idevonatkozó forráskutatás és feldolgozás fájóan hiányzik.

Szabolcsi Bence közel száz évvel ezelőtt megjelent nagy hatású és számos részletében mindmáig mérvadó, *A XVII. század magyar főúri zenéje* című úttörő tanulmányában leszögezte: „a rendszeres [zene]gyakorlat ... legfőbb követelménye az állandó apparátus”.⁴ Szabolcsi ugyan még úgy vélte, hogy a 17. századi Magyarországon ez csak bizonyos speciális esetekben és ritkán valósult meg, mai ismereteink azonban már másról tanúskodnak. A jobban feltárt források azt bizonyítják, hogy Szabolcsi kritériumának több hazai főúri rezidencia zenész kara, pl. Nádasdy III. Ferenc, Esterházy Pál, Batthyány I. Ádám más-másféle együttese, vagy az erdélyi udvarnak a fejedelemség fenállása folyamán lényegében mindvégig meglévő zenésze együttese is megfelelt. Bizonyára folyamatosság, a hosszabb ideig fentartott apparátus jellemezte az egykori királyi Magyarországnak az előzőekben említett, eddig még nem kutatott más arisztokrata családját is. Alighanem ezek is alapján folyamatosan működő, többnyire kis létszámú együtteseket alkalmaztak.

Ellentétben az időnként még ma is felbukkanó romantikus 19. századi elképzeléssel, a főúri rezidenciák zeneélete nem betérő vándorzenészekre alapult, nem holmi énekes-lantos Tinódi-féle énekmondók alkották a főúri zenészeket, de nem is cigányzenészek, mint azt egykor Takáts Sándor nagy fantáziával felvázolta.⁵ Ugyancsak marginális szerepet játszottak a „török”, vagyis az oszmán török csapatokkal Magyarországra érkezett legkülönbözőbb nemzetiségű keleti és balkáni zenészek. Csak néhány esetben találjuk nyomukat, például Zrínyi Péter és Batthyány I. Ádám udvarában vagy közvetve Balassi Bálint verseinek dallamutalásaiban. Jellemző, hogy noha pl. Batthyány Ádám nem idegenkedett a keleti zenétől, és szolgálata is nála ilyen „török” rab muzsikuskok (pl. „lantos török Mamhut” 1649–1655 között) mégis az, hogy valaki jó zenész volt inkább csak mellékes hozadékként jelentett: a rabokat Batthyány a válságdíj miatt tartotta.⁶

A rezidenciális együttes állandóságát természetesen azzal a megszorítással kell értenünk, hogy a főúri környezetben könnyen megváltozhatott az udvartartás összetétele, úgy a külső körülményektől függően, vagy pedig családfőváltás kapcsán, de esetenként a családtagok eltérő vagy megváltozott személyes preferenciái miatt is. Volt úgy, hogy valaki felduzzasztotta a zenésze együttest, amit azután a következő családfő minimalizált. De akár betegség miatt, vagy nehéz időkre való hivatkozással is sor kerülhetett elbocsátásokra, miként azt Nádasdy Ferenc tette 1663-ban a török támadás

¹ A tanulmányban közöltekhez fontos adalékokkal szolgáltak két OTKA kutatási programban nyert ismeretek: OTKA K 71982 (Nádasdy Ferenc – magyar barokk udvari kultúra) és OTKA K 116154 (A kincstártól a könyvtárig: tanulmányok Esterházy Pál udvari kultúrájáról és mecenatúrájáról).

² A korábbi ismereteket szintetizálja: SZABOLCSI 1959 (1928); Újabb ismeretek összefoglalása KIRÁLY 2005a, 433–467.

³ Nádasdyra ld. KIRÁLY 2010, 969–995; 2017a, 257–264; Batthyányra ld. BENDA – KOLTAI 2006, 231–244 és KIRÁLY 2006a, 223–230; Esterházyra ld. HÁRICH 1929b, 59–61; 1946–1948. II–IV; DREO 1971, 84–95; TANK 1981, 21–126; ESTERHÁZY 1989, ²1993, ³2001; PRATL – SCHECK 2004, 17–20; PRATL 2009, 26–35; KIRÁLY 2015; PRATL – SCHECK 2017, 32–41; KIRÁLY 2018, 126–141.

⁴ SZABOLCS 1959 (1928), 217.

⁵ TAKÁTS 1915, 420–423.

⁶ Vö. KIRÁLY 2013b, 140–162; A rabtartás kérdéskörét nagyon alaposan tárgyalja: TARKÓ 2012.

veszélyét látva,⁷ vagy Esterházy Pál 1704 nyarán a Rákóczi-féle hadak támadásától tartva.⁸ Ismereteink arra is rávilágítanak, hogy az erdélyi főnemesség helyzete alapján eltérő volt a Királyi Magyarország önálló udvartartó arisztokratáitól. Az erdélyi fejedelemség főurainál a vizsgált korszakban nem mutatható ki rezidenciális együttes.

A rezidenciális zenészegegyüttesektől annyiban különbözött az erdélyi fejedelmeké, hogy a fejedelem udvara mindig is uralkodói udvar volt, amely nem nélkülözhetette a külvilág által elvárt uralkodói ranghoz járó zenei reprezentációt. A zenészek alkalmazása, az együttes fenntartása lényegében kötelező erejű elvárás volt. Jellemzően még az utókor által – alaptalán – zeneellenesnek tartott I. Rákóczi György is rendelkezett udvari zenészegegyüttessel, mi több, uralkodása első felében jelentős nagyságúval, amelyben külföldieket is alkalmazott.⁹

A fent említett, Szabolcsi-féle kritériumnak való megfelelést, az állandó apparátus meglétét világosan és széles körben igazolják a főúri udvarok ráncmaradt gazdasági iratai: udvartartáslisták, fizetésjegyzékek, az udvariak ellátásáról készült egyéb jegyzékek, mint például étkeztetésről szóló konyhajegyzékek, cipó-, bor- vagy gabonalisták meg hasonlóak. Fontos dokumentumok a zenészek éves szerződései, az ún. *konvenciók*, amelyek azt bizonyítják, hogy a muzsikásoknak rendszeres fizetés, étkeztetés és esetleg másféle természetbeni juttatás járt. Helyiek ezen felül estenként *inscriptióban* (adó és egyéb terhek alóli mentességben) meg egyéb támogatásban is részesültek, a külföldiek viszont időnként nagyobb mennyiségű, és jól eladható naturáliákat – főleg bort – kaphattak.

Gazdasági iratok számos magyarországi arisztokratacsaládtól fennmaradtak, az iratok folyamata azonban lényegében mindenütt hiányokkal teli. Még a legnagyobb – mondhatni „hihetetlen” gazdag – forrásanyagot megőrző Esterházyaktól sem rendelkezünk az udvartartásra vonatkozó 17. századi könyvelés teljes egészével. Nem csak Esterházy Miklós idejére jellemzők a lacunák, hanem Esterházy Pál korszakában is meglepően nagy hiányokkal szembesülünk. Mindennek ellenére a különböző főúri familiák iratai együttvéve jól mutatják a 17. századi udvari adminisztráció rendszerességét és következetességét. A dokumentumok alapján világos, hogy a zenészegegyüttes alapján a főúri udvartartás szerves részét képezte, a zene nem csupán jeles alkalmakhoz kapcsolódó „ad hoc” eseményt jelentett.

Ugyancsak az állandóságot tanúsítja az alkalmazott zenészeknek többé-kevésbé pontosan meghatározott funkcióval való említése a forrásokban: hegedűs/Geiger (ami bármiféle vonóshangszeren játszó zenészt jelenthetett), lantos, virginás/organista, discantista, basszus stb., illetve a hadi és udvari zenészek sorában trombitás, sipos, dobos. Szórványadatok szólnak együttesvezetőről is. A *magister capellae*, *capellmeister*, *regens chori* kifejezések ritka felbukkanása a 17. századi dokumentumokban ugyanakkor azt tanúsítja, hogy noha a főúri családok alkalmaztak zenészeket, némelyek nem is csekély számban, de a struktúráldás folyamata lassú lehetett. Az együttzenélés ugyan eleve megkívánja, hogy valaki irányítson, de a vezetői funkció mint „hivatalos”, meghatározott önálló feladatkör csak lassan intézményesedett. Viszonylag későn és akkor sem kötelezően jelenik meg a hazai udvaroknál. Ezt illetően alighanem jellemző, hogy az Esterházy Pál által a zenészeinek vezetőjeként 1674-ben kinevezett Paul Klebovsky majd az 1678-ban őt követő Franz Schmidtbaur megbízása elsősorban felügyelői és rendtartói feladatokat hangsúlyozza, ráadásul mindezt úgy, hogy a funkció maga semmilyen kifejezéssel sincs megnevezve. Később, 1690-től fogva a kismartoni egyházi anyakönyvekben Schmidtbaur már *regens chori* meghatározással szerepel, és utóbb Esterházy Pál 1707-ben *Capellmeister*-ként említi az akkor már hat éve halott zenészt. Esterházy sógorának, Nádasdy Ferencnek az udvarában lényegesen korábban, már 1644/45-ben, majd 1648-ban említene a források együttesvezetőt: németül *Capellenmeister*, illetve egy magyar levélben *Capel master* elnevezéssel. A későbbi évekből viszont eddig még nem ismert Nádasdytól ilyen adat. Lehetséges, hogy akkoriban nem volt „hivatalosan” együttesvezetőnek kinevezett a zenészei között. Erre Esterházy Pál forrásai nyújtotta analógia alapján is gondolhatunk: miközben Esterházy udvarában 1674-től szórványadatok révén harminc éven keresztül dokumentált a funkció, de a kuruc veszély miatt a nádor 1704. július 25. elbocsátotta a zenészeit, köztük „Kapellmeister Franz Rump[e]lnig”-et, azután pedig a kismartoni együttesnek a források tanúsága szerint Esterházy haláláig nem volt formálisan kinevezett vezetője.¹⁰

Általában egy év volt a szokásos minimum, amire a zenészek leszerződtek. Ez megfelelt annak, amit a másféle udvari alkalmazottaknál láthatunk. A szerződéseket írásban rögzítették, és azután közös egyezség alapján évente hosz-

⁷ KIRÁLY 2010, 975.

⁸ OSZK Zeneműtár, Acta musicalia, Nr. 4308. Esterházy 1704. július 25-én utasítja a fraknoi jószágigazgatót, hogy fizesse ki az iratban felsorolt elbocsájtott zenészek és trombitások járandóságát. Az irat szövegét közli: HÁRICH 1946–1948, III. 52–53. és PRATL 2009, 31.

⁹ KIRÁLY 2012.

¹⁰ A Rumpelnig után következő együttesvezető, Zivillhoffer csak 1714 nyaratól dokumentálható. Ezért Harald Dreó és őt követve Ulrich Tank feltételezte, hogy Rumpelnig egészen 1713-ig vagy 1714-ig vezette az együttest (DREO 1971, 91; TANK 1981, 57). Következtetésük azonban hibás. Rumpelnig nem szerepel a zenészek között az 1704 utáni udvartartáslistákon, és a jegyzékek mást sem neveznek meg együttesvezetőként. MNL OL, P 125, Esterházy Pál iratai, Uradalmi és udvari tisztviselők, alkalmazottak fizetése, Nr. 10699 („Specificatio ... erre az 1710 eßtendeöre”), Nr. 10706 („Lista Conventionatorum Anni 1711”) Nr. 10707 („Lista Conventionatorum Anni 1713”)

szabítottak. A zenész feladataira a szerződések csak ritkán térnek ki, és ha egyáltalán valamit közölnek, akkor is csak nagy általánosságban. Leginkább még Esterházy Pál udvartartásának gazdag iratanyagában találunk ilyenféle utalásokat. Például, hogy a trombitások a táborban a katonaság kötelékében és szükség szerint az udvarban-háznál zenészként is szolgáljanak, továbbá némelyek feladatai közé tartozhatott a kóruson („Chor”), tehát az egyházi zenében való közreműködés.¹¹ Klebovszky és Schmidtbaur együttesvezetői megbízása (1674, 1678), főleg az irányítói és felügyelői feladatokat körvonalazza – az előbbi esetben rövidebben, utóbbinál némileg hosszabban. Schmidtbaur számára Esterházy előírta a szorgalmas komponálást is, valamint az esetleg hozzá rendelt zenetanulók tanítását, miként erre némely más zenészt is kötelezte.¹²

A Nádasdy-, Esterházy- vagy Batthyány-udvar dokumentumaiban szép számmal felbukkannak olyanok, akik nem csak egy-két évig, hanem hosszasan, akár évtizedekig is szolgáltak.¹³ Ennek kapcsán pedig megjegyzendő: mivel a forrásaink szinte mindenhol hiányosak, ezért viszonylag ritkán lehetünk biztosak egy-egy udvari muzsikusz alkalmazásának a tényleges hosszában. Mindössze Batthány I. Ádám és Esterházy Pál udvara jelent kivételt – de csak bizonyos fokig. Náluk is sok a bizonytalanság, amikor csak következtetni tudunk. Esterházy bő 60 évig tartó családfőisége idejéből ugyan mintegy 150 (!) zenész ismert név szerint, de a legtöbbjükéről csak egy-két adat szól, vagyis a többségnél még csak találgatni se nagyon lehet, hogy meddig működtek Kismartonban.

Megjegyzendő, noha korábban úgy tűnhetett, hogy a hosszas helybenmaradás a helyieket jellemezte, míg a külföldiek csak egy-két évig maradtak,¹⁴ és valóban tény, hogy a jelek szerint az utóbbiaknál nagyobb volt a fluktuáció, hiszen számukra könnyebben adódtak másféle alternatívák, eltérések azonban bőven találhatók. Esterházy Pál udvarának adatai kétségkívül ellentmondanak a túl sarkos általánosításnak. Ma már úgy tűnik, elsősorban a személyes indokok dönthettek a maradásról vagy a felmondásról. Ezt illetően tanulságos – de talán meglepő is –, amit Esterházy Pál 1668-ban illetve 1685-ben két trombitásának, a karintiai Matthias Janschelnak és a helyi származású Mathias Pollermannnak adott elbocsájtó levelében közölt, mi szerint elengedte őket, hogy másutt *tovább kereseshessék a szerencséjüket*, amihez Pollerman esetében még hozzátette, noha *továbbra is örömmel alkalmaztuk volna*.¹⁵

KÜLFÖLDI ZENÉSZEK A MAGYARORSZÁGI UDVAROKBAN

A 17. században, de alighanem már ezt megelőzően is – csak éppen abból az időszakból lényegesen kevesebb a forrásunk – bizonyosan nem volt tisztán „magyar” rezidenciális zene, legalább is abban az értelemben, ahogy egykor Szabolcsi írta. Az általa különböző helyeken megemlítt *magyar zenekarok* által játszott 17. századi *magyar* rezidenciális zenéről, illetve ezek *magyar zenéi hagyományairól*¹⁶ így elhatárolólag nem beszélhetünk. De tévedett Szabolcsi abban is, amikor a korszak kapcsán kijelentette: „*az Európából való kihullás: itt már beteljesült, valósággá lett*”.¹⁷ Nem csak a magyarországi német lakosságú városok, hanem a Királyi Magyarország főúri udvartartásai is igyekeztek – több-kevesebb sikerrel és nem is ritkán komoly lemaradással – követni az európai irányt, ami az ő esetükben elsősorban természetesen az uralkodói székhelyet Bécsset, valamint a Habsburg birodalom velünk szomszédos osztrák régióit jelentették.

A külvilággal való kapcsolattartásnak legfontosabb és egyben legnyilvánvalóbb bizonyítékát a rezidenciális együttesekben jelentős számban felbukkanó külföldiek jelentik. Esterházy Miklós nádor, 1627 és 1633 közötti évekből fennmaradt konvencionálójában tizenegy személy határozható meg külföldiként, Nádasdy III. Ferencnek udvarában több mint húsz, Esterházy Pál név szerint ismert mintegy másfélszáz zenésze esetében ugyan nem mindig lehetséges az osztrák-német külföldiek elkülönítése a kismartoni régióból származó német nemzetiségű helyiektől, de a biztosan meghatározhatók alapján kijelenthető, hogy a kismartoni zenészek jelentős hányada máshonnan származott.

¹¹ KIRÁLY 2004, 128.

¹² KIRÁLY 2018, 129; HÁRICH 1946–1948, II. 91. (Johann Georg Hörger orgonista, 1685); uo. III. 43 (Ferdinand Nigrini hegedűs, 1686); OSZK, Acta Musicalia 343. és HÁRICH 1946–1948, II. 23, 70–71. (Gregor Stolz, udvari és tábori trombitás, 1683) KIRÁLY 2015, 501, 511. (Mathias Pollerman, 1685)

¹³ KIRÁLY 2005a, 435; Az itt említetteket kiegészítő további adatok Esterházy Pál udvarából: Hegedűs Gergely (Géci) 1658 előtől egészen 1686-ban bekövetkezett haláláig bő 30 évig szolgált. Franz Schmidtbaur 1678 előtti évektől 1701-ig. Utóbbira ld. KIRÁLY 2018; Johannes Melchior Eckmann (Eckmann) a beadványa szerint 1701–1731 között 30 évig volt Esterházy Pál zenésze. Valentin Florian pedig egy 1738-ban kelt beadványa szerint ötven éven át szolgált. TANK 1981, 50–51, 47.

¹⁴ KIRÁLY 2005a, 435.

¹⁵ HÁRICH 1946–1948, II. 64; Janschel, 1668: „sein fortuna, ferner zu suchen”; KIRÁLY 2015, 502: Pollerman, 1685: „seinen hoffenten Fortunä befürderung Wegen”, „Wüer ihme auch in Solch unßern diensten gehren Lenger sehen und haben mögen”.

¹⁶ SZABOLCSI 1959 (1928), 217, 247, 248, 250, 251.

¹⁷ SZABOLCSI 1959 (1928), 213.

A főúri udvarokban felbukkanó külföldiek zömében délnémetek/osztrákok voltak, de akad néhány lengyel is közöttük, valamint nagy ritkán olasz. A zenészek leginkább Bécs közvetítésével érkeztek. Bécs a régió számára hosszú időn keresztül – Farkas Zoltán bonmotjával élve – a „zenészek rendezőpályaudvara” volt. A muzsikusok beszerzése nyilvánvalóan sokféle úton történt. Mindenesetre tudni, hogy némelyik főurat a bécsi uralkodói székhelyen afféle alkalmi zenei ügynökök segítették. Batthyány Ádámnak a császári orgonista és zeneszerző Wolfgang Ebner tett ilyen szolgáltatásokat, valamint a császári *Kammerbeizzer* Leonhardt Sutter von Rosenfeld, Nádasdynak talán Johann Samsoni/Sansoni udvari zenész, meg más zenészek segítettek, azonkívül a sopron vármegyei ügyvéd-politikus Megyeri Zsigmond.¹⁸ Velük szemben a legtöbb osztrák- német muzsikust alkalmazó Esterházy Pál esetében sötétben tapogatódzunk. Nem tudni, hogyan és mi úton került hozzá az osztrák és délnémet régió különböző zugaiból származó sok-sok zenész. Nem csak bécsi megbízottnak nincs nyoma a megmaradt forrásokban, hanem még a bécsi zeneélettel vagy más osztrák régiókkal tartott kapcsolata sem dokumentálható.

Statistikus tisztánlátásunkat kétségkívül ködösíti, hogy a dokumentált külföldiek mellett jónéhányan lehetnek még, akiket a forrásokban alkalmazott különféle magyar elnevezések rejtnek. Egykor előszeretettel említették a zenészeket a származástól függetlenül magyar keresztnévvel valamint a foglalkozásukra vagy funkciójukra utaló meghatározással.¹⁹ Mint az alábbi kiragadott példák mutatják nem is egy magyarnak tűnőt találhatunk, akit valamilyen forrás szerencsés módon „leleplez” és kiderül, hogy az illető valójában külföldi volt. Egy 1552-ben készült Nádasdy elszámolásban olvashatjuk: „Mjkor Trombitas Andras lengel országba be ment az atyjafijához...”²⁰ Kolozsvár város számadásaiban 1592-ben Antalnak nevezik a fejedelmi orgonistát, majd 1597-ben már Antoniusnak,²¹ aki valójában a Báthory Zsigmond udvarában 1592 és 1598/1599 között működő olasz orgonista-zeneszerző Antonio Romanini volt.²² Bethlen Gábor 1617. február 6-án rendelkezett „az elmúlt esztendőbeli virginásunknak Virginás Jánosnak” a hagyatékáról „kinek országinkban, idegen lévén, semmi atyafiai nincsenek”.²³ Kolozsvár város 1630. január 8-án kelt számadása szerint „Erkezik Trombitas András Német, harmad magaval, Váradról, még Vrunck eó Felsege ott létekor törött volt megh az lába, és új kellett volt el maradnj”.²⁴ Az idézett adatok kétségtelenné teszik, hogy mennyire ingatag csak magyar megnevezések alapján az illető nemzetiségére következtetnünk.

A nálunk dokumentált külföldiek esetében a kép vegyes: az itteni alkalmazás némelyeknek – mondhatni – afféle „ugródeszkaként” illetve „pihenőpályaként” szolgált. Így volt ez pl. a bécsi Hofkapelle korábbi kasztrált énekese, a rövid ideig zenészként Nádasdyt szolgáló Angelo Maria Marchesini esetében. Azok, akik ilyen okból jöttek hozzánk gyorsan tovább is álltak. De bőven kimutathatók külföldiek, akik több évig vagy akár évtizedekig maradtak, letelepedtek családot alapítottak. A maradásra való hajlandóság a török hódítás idején elsősorban a viszonylag biztonságos nyugati/északnyugati országrészben volt jellemző. Magyarország menedékként is szolgált a valamilyen ok miatt menekülőknél, elsősorban is a protetáns Erdélyi Fejedelemség az ellenreformáció elűződöttjeinek.²⁵ A menekülők szorult helyzetük miatt maradásra kényszerültek, esetükben a biztonság ellensúlyozta az esetenként rosszabb körülményeket.

A török veszély csökkentével, majd elmúltával, a 17. század végétől meginduló rohamos stabilizációval és új berendezkedéssel arányosan nőtt a külföldről érkezett muzsikusok részéről a hajlandóság a Magyarországon való tartós működésre és letelepedésre. Ekkor már az alkalmazóknak sem kellett holmi „veszélyességi pótlékkal” idecsalogatni külföldről a zenészeket vagy más művészeket és kézműveseket.

A külföldiek alkalmazásán túl a kifelé (nyugat) felé való irányulásnak további tanúbizonysága, hogy némelyik főúr az országon kívül taníttatott zenészeket. Ez azonban – mai tudásunk alapján – a 17. században inkább csak kivételnek tűnik, a legtöbb arisztokrata családnál eddig még nem sikerült nyomára bukkanni. Ezt talán az is magyarázza, hogy noha zenésztanulókról (*muzsikás inas, trombitás inas, énekes inas, énekes gyermeke, discantista* stb.) szép számmal szólnak a források, de a tanításuk mikéntjéről hiányoznak a részletek. A kivételt ezúttal is Esterházy Pál udvartartásának gazdag dokumen-

¹⁸ Vö.: KIRÁLY 2001a, 85–99; 2010, 982–983; Hasonlót látunk a nagy zenekedvelő, morvaországi birtokán operákat is előadó Johann Anton Questenberg gróf esetében, akinek a cseh kamara egyik írnoka segített zenei ügynökként. Ld. PERUTKOVÁ 2015. passim.

¹⁹ A névhasználat kérdésére ld. pl. KIRÁLY 1994, 1–2; 2003, 80.

²⁰ MNL OL, E. 185, Nádasdy család levéltára, 30. t., Számadások és vegyes anyag.

²¹ Kolozsvár város számadáskönyvei, Arhivele Statului Cluj, fond Primăria Cluj, 1592. 5/XIV. 290. old., 1592. július 6.: „6 lovan vizzik postan az fejedelem orgonasat anttallt Tordara”, uo. 297. old., 1592. okt. 25.: „Antalt vrunck Orgonasat: Postan vizzi Beil Mihaly: 4 Lova[n] Tordara”; uo. 1597 7/XIV. 72. old., 1597. február 24.: „Wrunck w felsege orgonassat Antonius [..] felesegestvl germekestvl Sa[v]us Conductus wala Nalla wídek [..] 6 lovon szekerem Tordai”

²² SZABOLCSI 1959 (1928), 246; HARASZTI 1931, 203. old. 2. j.; BÁRDOS 1990, 108. szerint Romanini 1588/89-ben volt Erdélyben, az állítás azonban nincs dokumentálva, és a 21. j. idézett kolozsvári elszámolások tanúsága szerint csak 1592-től mutatható ki; Romanininek két szerzeményéről tudni, egy Toccatáját ld. Il Transilvano 1981.

²³ BETHLEN 1879, 85–86.

²⁴ Kolozsvár város számadáskönyvei, Arhivele Statului Cluj, fond Primăria Cluj, 1630. 18a/VIII. 62.

²⁵ KIRÁLY 2005b.

tációja jelenti. Esterházy már 1699-ben és 1704-ben is küldött Bécsbe két-két kasztrált fiút, majd 1707-ben ismét csak Bécsben a híres zeneszerző-teoretikussal, Johann Joseph Fux-szal taníttatott újabb kettőt.²⁶ Hans Georg Schmidtbaurt, a kismartoni együttest 1678–1701 között irányító Franz Schmidtbaur fiát, 1705-ben a nagybátyjára, Johann Carl Schmidtbaur bécsi udvari zenészre bízta, hogy gambát tanuljon tőle.²⁷ Későbbi adat ugyan, de ideillik, hogy Esterházy Pál oldalági rokona, Esterházy Imre primás 1720–1745 között szintén Bécsbe küldte tanulni, illetve továbbtanulni, több zenészt. Egyikük, az egykor a kismartoni udvarban szolgáló Anton Aloys Durant lantos és tenor énekesnek a fia, az ugyancsak lantos és utóbb német területen ismertté vált Carl Paul Durant volt (1712 Pozsony–1764 München).²⁸

Esterházy Pál Bécsben taníttatott trombitásokat, illetve az 1690-es években az oszmán erők elleni magyarországi hadjáratokon résztvevő katonai vezetők (pl. Corabelli generális, Caprara tábornagy) trombitásainál. Mindezen túl a saját udvarában nevelkedetteket bécsi udvari vagy városi trombitások bizottságával vizsgáztatta le és általuk szabadíttatta fel az alábbi években: 1670, 1672, 1678, 1686, 1694, 1698.²⁹ Valószínűleg külföldi tapasztalatszerzésre bocsájtásként is értékelhető, hogy Esterházy elengedte a Bécsben tanított trombitását Mathias Pollerman katonai trombitásnak egy nagy nyugateurópai hadjáratra.³⁰

Meglepő viszont, hogy a források tanúsága szerint az Esterházy által kitaníttatott trombitások közül többen is már húsz év körüliek voltak. Miért ilyen későn küldte el őket tanulni? Legalább is Pollerman esetében tudjuk, hogy korábban a pincészetben alkalmazták, vagyis nem készült gyermekkorra óta zenésznek. Feltételezhetnénk ugyan, hogy ő és a hozzá hasonló későn induló trombitások csak szignálfúvók voltak, de pl. Pollerman 1700 táján már pesti polgárként másféle hangszereket is tanított, tehát őt sokoldalú muzsikusnak kell tartanunk.³¹ A trombitások csak „szignálfúvó” kategorizálása ellen szól az is, hogy – mint már szó esett róla – némely Esterházy-trombitás részt vett a világi illetve egyházi zenélésben is.

Kétségtől a magasabb színvonal elérését, de áttételesen ugyancsak a külföldi orientációt célozta, hogy az udvarokban lévő legjobb zenészekre bízta az utánpótlás képzését. Ez a gyakorlat ugyan leginkább a hazai uralkodói udvaroknál dokumentálható, de párhuzamai felfedezhetők az arisztokrata családoknál is. Esterházy Pál például előírta 1678-ban az együttesvezető Franz Schmidtbaurnak valamint néhány kiemelt udvari muzsikusának (Lorentz Nachbahr, Ferdinand Nigrini, Johann Georg Hörger) az igény szerinti tanítási kötelezettséget. Ezek a zenészek részben külföldiek voltak, illetve külföldi tanultságúak és ottani tapasztalatokkal rendelkezők, mint pl. Pollerman.

KETTŐS FOGLALKOZTATOTTSÁG

A főúri együttesek részét alkották még azok a kettős foglalkoztatottságúak avagy lakáj-zenészek,³² akiknek alkalmi vagy rendszeres zenészként való működését gyakran csak egy-egy – mondhatni szerencsés – utalás fedi fel. A kettős foglalkoztatottság akkoriban egész Európát jellemző, a legnagyobb uralkodói udvarok kivételével lényegében mindenütt megtalálható általános jelenség volt, amely nyilvánvalóan gazdasági megfontolásokra vezethető vissza. Azt, hogy ilyen többféle feladatkörben foglalkoztatottak nálunk is akadtak, és bizonyára jóval nagyobb számmal, mint amiről ma tudunk, az eddig felbukkant adatok alapján nyugodtan kijelenthető. Forrásaink azt mutatják, hogy a kettős foglalkoztatásúak között egyaránt voltak külföldiek és helyiek: A Batthyányak 1598 és 1627 között adatolt Ulrich nevű német lantosa egyben német deák volt.³³ Ugyanígy a Nádasdy Ferenc által 1658–1663 között alkalmazott, vsz. Bécsből érkezett, Johann Heinrich Schrenk, akinek az udvartartás ma ismert forrásaiban nincs nyoma, de későbbi beadványokból kiderül, hogy az országbíró őt német titkárként és hegedűsként foglalkoztatta.³⁴ Esterházy Miklós Cézár (= Cäsar/Kaiser?) nevű hegedűse viszont a konvenciója szerint: „*Tartozik bennünket híven szolgálni, barbély mesterséggel is ha kívántatik*”.³⁵ Esterházy Pál – már többször említett – trombitása, Mathias Pollerman egy 1680. január 16-án kelt anyakönyvi bejegyzés szerint egyben

²⁶ OSZK, Acta musicalia 4266; HÁRICH 1946–1948, II. 50–52; III. 21, 24; PRATL – SCHECK 2017. Internetes függelék: FS RF Extrakt 1704 N 141; OSZK, Acta musicalia, Nr. 4035; Teljes szövegét közli: HÁRICH 1946–1948, III. 57–58; TANK 1981, 59, 64–65.

²⁷ HÁRICH 1946–1948, II. 87–88; KIRÁLY 2018, 137–138.

²⁸ KIRÁLY 2007; LEGL 2013, 128–131; KAČIĆ 2016, 86; 2017; Durant 1764. december 1. temették el Münchenben. – Ezt az adatot Frank Legl (München) találta meg, segítségét ezúton is köszönöm! Durant műveit ld.: DURANT 1981–1985.

²⁹ HÁRICH 1946–1948. II. köt. 21, 22, 66–69, 91–93. III. köt. 32.

³⁰ KIRÁLY 2015, 499–501.

³¹ KIRÁLY 2015, 504–505.

³² Vö.: KIRÁLY 2005a, 438; ld. még RENNERNÉ VÁRHIDI 2002, 461; KAČIĆ 2016, 62–64, 70. és passim.

³³ KIRÁLY 2006a, 224.

³⁴ KIRÁLY 2010, 973.

³⁵ Ld. HÁRICH 1929c, 55–56.

uradalmi jószágigazgató feladatkörben is dolgozott („Verwalter beim Herrschaftsverwalter”).³⁶ Az 1722-től az együttest vezető Johann Georg Thonner basszus megelőzően, de később is, egyben a kismartoni számvevőség is alkalmazta.³⁷ Esterházy Pál idején a kismartoni kastély iskolamesterei részben a zenészek közül kerültek ki: 1687. október 1-jén Johann Georg Prandtner énekes és egyházi zenészt, a kastélykápolna templomszolgáját (Kapelldiener) nevezte ki Esterházy iskolamesternek.³⁸ 1688-ban Johann Georg Hörger orgonista, 1703-ban pedig Johann Adam Graf orgonista látta el ezt a feladatot,³⁹ 1706–1713 között Franz Anton Payr basszista volt „Schloß schulmeister“ és „Capelldiener”, valamint 1727. augusztusától egyben városi orgonista.⁴⁰ Ugyancsak iskolamesterként működött a halála évében az 1713-ban pestisben elhunyt Hieronimus Hölzl zenész.⁴¹ Ez a gyakorlat, a kismartoni udvari zenészeknek iskolamesterként való alkalmazása Esterházy Pál utódai alatt is folytatódott.⁴²

Figyelmet érdemel, hogy a kettős fogalkoztatottságukat a zenélés mellett többnyire olyanféle értelmiségi munkakörökben alkalmazták, ami eleve bizonyos tanultságot igényelt: német titkár, számvevőségi írnok/titkár, jószágigazgató, iskolamester. Noha nem gondolhatjuk, hogy ők mind magasabb végzettséggel rendelkeztek, de tény, a 17. századi magyarországi rezidenciális zenészek között egyetemet jártakra is bukkanhatunk. A legkésőbb 1660 őszétől Nádasdy által alkalmazott karinthiai Gregor Sima énekes hivatalnoki tevékenységéről ugyan nem tudunk ma, de dokumentált, hogy korábban elvégezte a grazi egyetemet.⁴³ Feltehetően ugyanez igaz Nádasdy egy másik zenészére, az 1661-ben adatolt Johann Baptista Ludwiga is, hiszen egy egyező nevű – ráadásul Gregor Sima földije – megtalálható a grazi egyetemi matrikulában.⁴⁴ Ugyancsak egyetemen tanult a kismartoni iskolamester Andreas Hörger fia, a már említett orgonista és iskolamester, Johann Georg Hörger, aki *Magister der Freien Künste und Philosophie* címmel büszkélkedhetett.⁴⁵

A hozzánk érkezett zenészeket illetően tanulságos annak feltárása, hogy milyen családi környezetből származtak. Erre vonatkozóan ismét csak Esterházy Pál udvara szolgáltatja a legtöbb információt. Némelyik zenészének szülője – mai fogalmak szerint – értelmiségi volt: Franz Schmidtbaur apja Oberzell/Haffnerzellben majd Kirchbergben kisvárosi iskolamester és orgonista, mindhárom felnőtt kort megért fia zenész lett.⁴⁶ Egyetemi végzettséggel rendelkezett Johann Georg Hörger apja, a Wiener Neustadtól nyugatra lévő Leobenből származó Andreas Hörger, egy leobeni sebészorvos, Michael Hörger fia. Andreas Hörger Kismartonban városi iskolamester volt, majd idővel beválasztották a városi tanácsba és 1689-ben valamint 1694-ben a ellátta a királybíró tiszjét is.⁴⁷ A felsőausztriai Steyr város közelében lévő Garstenből származó Johannes Conradt Reidter/Reider trombitás apjának a foglakozása a házasságkötéskor *Kanzleischreiber* volt,⁴⁸ feltehetőleg a helyi benedekrendi kolostor alkalmazta jegyzőként.

Az Esterházy-zenészek felmenői között kimutathatók városi polgárok is. Az 1686–1708 között dokumentált Philipp Gstettner/Gstöttner (Stödtner, Stettner, Stötter stb.), trombitás és dobos⁴⁹ régi kismartoni kereskedőcsaládból származott, ennek tagjai között bíró és városi pénztárnok is akadt.⁵⁰ A felsőausztriai Wels melletti Lambach-ból származó Hans Michael Puechschachermayr apja Michael Puechschachermayr foglalkozását tekintve *Conventdiener* volt (vsz. a helyi bencés kolostor szolgálatában állt), míg nagyapja, Michael Puechschachermayr szabó volt.⁵¹ Mathias Pollerman apja sopronnyéki (Neckenmarkt, Ausztria) polgár az 1669-ben felvett hagyatékjegyzéke szerint rendelkezett némi ingatlan-

³⁶ PRATL 2009, 28. old. 28. j.

³⁷ HÁRICH 1946–1948, VI. 44; TANK 1981, 135; PRATL 2009, 39.

³⁸ DREO 1971, 89; TANK 1981, 60; PRATL 2009, 28. old. 27. j.

³⁹ PRATL 2009, 28, 31.

⁴⁰ OSZK, Acta Musicalia 376, 375, 3940; PRATL – SCHECK 2004, 20; PRATL 2009, 32, 40; HÁRICH 1946–1948, VI. 24.

⁴¹ HÁRICH 1946–1948, VI. 29; PRATL 2009, 36

⁴² PRATL 2009, 36.

⁴³ MATRIKEL GRAZ 1980, 298. old. Nr. 865. Uo. 207. old. 2218 „Georg [I] Sima, Carniolus Locopolitanus, ex Caesar. Ferdinandaeo”, „Gregorius Sima, Carniolus Stainensis, Logicus, musicus, ingressus Anno 1656 in octobri”. Sima a matrikulában szereplő későbbi – eddig meg nem erősített – megjegyzés szerint Kismartonban halt meg: „Obiit Anno 1665 in Eysenstatt, civis”.

⁴⁴ MATRIKEL GRAZ 1980, 93. old. Nr. 34., 197. old. Nr. 1950. (megismételve 201. old. Nr. 2055.) 292. old. Nr. 758.

⁴⁵ PRICKLER 1998, 191. és uo. 6. j.

⁴⁶ A középső fiú Johann Carl 1682 és 1711 között a bécsi Hofkapelle megbecsült viola da gamba játékos volt, Ferdinand a legfiatalabb Esterházy Pált szolgálta, de 1686-ban fiatalon, 28 évesen Kismartonban elhunyt (KIRÁLY 2018, 126–141).

⁴⁷ A kismartoni Hörger család tagja között volt szobrász (Franz és Anton), bíró és plébános. Ld. CSATKAI 1931, 23; PRICKLER 1998, 191; 2000, 41–43.

⁴⁸ Garstein, Pfarre, Taufbuch (1656–1670) 194. old. uo.: Trauungsbuch (1635–1665) 304. old.; A tanulmányhoz felhasznált osztrák anyakönyvek interneten elérhetők az alábbi oldalról: data.matricula-online.eu/de/bestande/ (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 9.)

⁴⁹ HÁRICH 1929b, 59; 1946–1948, III. 40, 45.

⁵⁰ PRICKLER 2013, 176. old. 759. j.: Johannes Stettner kereskedő, 1660/1662 városi kamarás; Georg Stettner kereskedő uo., meghalt 1662; Johann Ehrenreich Stettner, kereskedő, 1666 és 1680 bíró.

⁵¹ Lambach, Pfarre, Taufbuch 1662–1705.: 1680. szeptember 11-én született. Uo. Trauungsbuch 1662–1729.

tulajdonnal.⁵² Hans Paul Kniebandtl (Kniepantl, Kniebandl, Kniebandt stb.) kasztrált szoprán-alt, 1704-től 1737-ben bekövetkezett haláláig az Esterházyak zenésze, ugyancsak kismartoni polgárcsaládból származott.⁵³

ZENÉSZKÖLCÖNZÉS

A főállású zenészek és az alkalmanként kisegítő zenélni tudó egyéb udvariak mellett általános gyakorlat volt a zenészek kölcsönkérése, úgy más rokon vagy szomszédos főuraktól, mint a városokból. Jeles alkalmakra máshonnan kért kisegítőket révén bővítették a saját lehetőségeiket.⁵⁴ Erre vonatkozóan sok adatot közölt már a művelődéstörténet-írásunk. Noha a zenészkölcsönzésre mint a magyarországi rossz viszonyok jellemzőjére szokás tekinteni, valójában ez sem hazai sajátosság. Európában sokfelé elterjedt, általános gyakorlat volt. Már csak gazdasági megfontolások miatt is ajánlatos volt, hogy egy főúr vagy egyházi főméltóság ne alkalmazzon túl nagy együttest drága pénzen. A kölcsönzést tehát éppúgy az ésszerűség kívánta mint a kettős foglalkoztatottságot.

AZ EGYÜTTESEK MINŐSÉGE

Mivel a hazai rezidenciális zeneélet forrásainak feltárása – mint már szó esett róla – nem kielégítő, emiatt a biztos véleményalkotáshoz, hogy a hazai együttesekben mi volt általánosnak és tipikusnak tekinthető, és mi volt a kiugró, a különleges – úgy pozitív mint negatív értelemben –, ma még hiányoznak a támpontok. Valószínűleg igen nagy lehetett a szórás a rezidenciák együttesei között, hiszen már ma is tudunk úgy létszámát tekintve mint színvonalát illetően jelentősnek tartható rezidenciális együttesekről, de a források nem is ritkán kimondottan szegényes és igénytelen, a legfurább összetételű alkalmi felállásról tanúskodnak.

Már csak az eddig alaposabban feldolgozott három nyugat magyarországi családnál is felsejlenek határozott különbségek:

Batthyány I. Ádám muzsikusai javarészt helyiek lehettek, emellett tudni néhány német/osztráknak tartható zenészéről, valamint egy-két lengyelről, továbbá rab törökökről. Batthyány a jelek szerint nem lehetett túl igényes. Ugyanakkor naplója szerint kedvelte a – jelek szerint kicsapongó – zenés-táncos szórakozást. Mint többször is feljegyezte: „*Ittonk Tanczolto[n]k*”, „*nigan volta[m] tanczolto[m]*”.⁵⁵ Ilyen mulatságra természetesen nem csak otthon kerülhetett sor: 1646, június 2-án, későbbi vejénél Esterházy Lászlónál tett látogatásáról azt jegyezte fel: „*kis Martonban voltunk napestigh Ittonk Tanczolto[n]k*”.⁵⁶

Esterházy Pált, akinél jól dokumentálható a zene iránti személyes érdeklődés, hosszú élete során nagyon sok zenész szolgálta, részben helyiek, valamint igen sokan a legkülönbözőbb osztrák és délnémet-bajor vidékekről, egészen Salzburg és Passau stb. környékéig bezárólag. Ennek ellenére úgy tűnik Esterházy nem alkalmazott igazán jelentős muzsikusokat. Mai tudásunk szerint hiányoznak nála az olaszok, bécsi városi zenészek is alig akadnak, és a fél évet a Hofkapellében eltöltő Ferdinand Lindt kivételével nincs nyoma, hogy eljutott volna hozzá más korábbi bécsi udvari zenész. Ugyanakkor Esterházy a trombitásokat külföldön taníttatta, ismételten küldött kasztrált fiúkat Bécsbe tanulni (J. J. Fuxhoz is), valamint Franz Schmidtbaur árván maradt fiát a zenész testvérével taníttatta Bécsben. Esterházy Pál udvartartása a jelek szerint az utókor által túlértékelt, részben mert az 1711-ben Bécsben általa közreadatott *Harmonia caelestis* kapcsán sokáig – teljesen alaptalanul – az első jelentős magyarországi zeneszerzőnek tartották,⁵⁷ illetve mert sokan valamiféle mechanikusan egyenes vonalú fejlődést feltételeztek Esterházy Miklóstól Esterházy Pálon keresztül a „pompakedvelő” Miklósig, és a későbbi 18. századi „fényes” korszak jelentőségét visszavetítették a korábbi családtagokra. Noha ma általánosan

⁵² 1669. május 7-én inventált hagyatékáról rendelkező, 1669. augusztus 11-én Neckenmarktban kelt végzés. Esterházy-Archiv Forchtenstein, Protokoll Nr. 219, Waisenbuch Neckenmarkt 1665–1687, fol. 145^r–147^r.

⁵³ POHL 1875, 206–207; DREO 1971, 90; HÁRICH 1946–1948, III. 24–25, 42.

⁵⁴ Esterházy László 1651-ben az apósával, Batthyány I. Ádámmal éveken keresztül kapcsolatban álló bécsi udvari zenészt Wolfgang Ebner és társát Wendelin Huebert hívta zenélni. KIRÁLY 2001b. Ebner és Batthyány kapcsolatára ld. KIRÁLY 2001a.

⁵⁵ MNL OL, P 1315, 1 cs.; ÚJVÁRI 2011, 280–283; KIRÁLY 2013a, 264.

⁵⁶ MNL OL, P 1315, 1 cs.

⁵⁷ A *Harmonia caelestis* „szerzőségének” kérdésére ld. Sas Ágnes (Bevezető tanulmány) in: ESTERHÁZY 1989, 5: „*Esterházyt nem a mai értelemben tekintjük szerzőnek*”. Hasonlóan ír Sas a harmadik kiadás előszavában. Esterházy 2001, 5: „*a zenetörténet-írás kiemelkedő zeneszerzőként is számon tartotta. [...] ez a meghatározás vele kapcsolatban azonban csak korlátozott értelemben használható*”; ld. még SAS 1992, 33. és SAS 2004, 92–93; Arra, hogy a *Harmonia caelestis* címlapján látható „Authore Paulo ... Estoras de Galanta” nem azt jelentette, hogy a darabot ő komponálta, analógiával szolgál az ugyancsak általa kiadott könyvecske, *Speculum immaculatum* ... (Wien 1698), amelynek a címlapján ugyanez a meghatározás olvasható, de a kutatás időközben kiderítette, hogy a címfelirat ellenére a mű valójában két idegen munka egybedolgozása, részben egyenesen betűhív átirásban (BARTÓK 2015, 546–558).

elfogadott, de valójában nincs okunk feltételezni, hogy Esterházy Pál udvara zenében valaha is szorosan követte volna kora élvonalát. Inkább csak afféle osztrák provinciális szintet érhetett el.

Nádasdy Ferenc, Esterházy táncról, mulatságtól vonakodó sógora az igényes meglepetés: a szolgálatában a helyiek mellett jónéhány külföldi muzsikust dokumentált, közöttük korábbi vagy későbbi bécsi városi-egyházi muzsikuskok (Nicola Victori együttesvezető-orgonista, Johann Heinrich Schrenk/Schrenckh hegedűs és német titkár, Adam Paumaister/Baumeister hegedűs, Bartholomäus Pyrtaller orgonista, Cyriacus Marsfeldt/Marßfeldt basszista vonós), valamint korábbi Habsburg udvari zenészek (Angelo Maria Marchesini kasztrált énekes-zenész és a hegedűs Johann Baptist Herbst), illetve a későbbi varsói királyi udvari együttest vezető Alfonso Selvatici.

A korábban nem is ismert beteljesedést, de már a 18. század első évtizedeiben, megelőzve és megelőlegezve a hercegi ág későbbi tündöklését, a gróf Esterházy Imre hercegprímás, illetve gróf Esterházy József országbíró udvartartása hozza.⁵⁸ Együtteseik már megkezdik a felzárkózást a Habsburgok dominálta régió korabeli élvonalához. Látható, hogy a töröktől való felszabadulással szinte egy időben megjelenik az igény a szorosabb kapcsolattartásra, a külföldi tendenciák követésére.

FELHANGZÓ ZENE

Mit tudunk a rezidenciákon egykor felhangzó zenéről? Mit és hogyan játszottak a főúri udvarokban? E kérdések megválaszolásában a forrásaink sajnos alig segítenek. Miközben az együttesekről általánosságban, de néhány esetben részletekbe menően is összeszedhetünk egyet s más – a korábbi elképzelésekhez képest meglepően sokat –, sőt még a zenészek személyére, származására és életútjára vonatkozóan ismereteink is időnként egész gazdagok, ezzel szemben alig akad forrás ha a zenészek által játszottak és az egykori repertoár iránt érdeklődünk. Ugyanígy arról is alig tudunk valamit, hogy amit játszottak, az vajon milyen módon és milyen színvonalon hangzott el.

A rezidenciális zeneélet kutatásának ez a témakör okozza a legnagyobb nehézséget és nyilvánvaló, elsősorban e téren lenne szükséges a továbblépés – csak éppen itt hiányoznak leginkább a források, eközben kevés a remény a változásra. Főúri környezetből kotta egy (!) kivételével nem maradt ránk. Ez a kivétel az Esterházy Pál által 1711-ben közreadott – de nem általa komponált avagy feldolgozott – *Harmonia caelestis*, a nádor vallásos patronátusa által eredményezett devocionális tárgyak és kiadványok közé sorolható, kiemelkedő jelentőségű hazai zenei gyűjtemény.

A 17. századból ezidáig zeneműjegyzéket is mindössze kettőt ismerünk. Az egyik Esterházy időskori retrospektív listája („Enekek, Táncok, Noták Száma az Virginán kit tudok verni”),⁵⁹ a másik az 1692-ben a poroszkai templomra kottatartat és hangszereket hagyatékozó gróf Jakusith (II.) Imre kottáinak leltára.⁶⁰ Míg Esterházy jegyzéke egy valószínűleg csekély hangszeres tudású amatőr áttekintése az általa lejátszani („pötyögni” ?) tudott egyházi és világi énekek letétjeiről valamint táncokról – a felsorolásban nincs egyetlen zeneszerzőkhöz köthető, vagy bármi más alapon igényesebbnek tartható darab sem – addig Jakusith kottái között voltak egyebek mellett Corelli-, Biber-, Schmelzer-, Bertali- és Vejvanovský-művek is. E két jegyzékhez csatlakozik a kismartoni kastélykápolna 1721-ben készült inventárium, amely jelentős 17. század közepi egyházi kottanyagot sorol fel, elsősorban a Habsburg udvar akkori kiválóságaitól (pl. Valentini, Schmelzer, Sances, Biber, Draghi és másoktól), valamint a közel-távoli régió más jeles muzsikusától (pl. a Kroměřížben működő Dolartól).⁶¹ A korábbi nézetek szerint a kottatár 17. századi anyaga még Esterházy Pál idejéből származhat, vagyis életének utolsó évtizedeire tehető beszerzés lenne.⁶² Ez a vélekedés azonban aligha tartható fenn, mert az összeírtak javarésze nyilvánvalóan röviddel 1721 előtt került beszerzésre. Az együttesvezető Wenceslaus (Wenzel) Zivlhofer valamikor 1716 februárja előtt vásárolt jelentős összegért zeneműveket,⁶³ vagyis a kottajegyzék Pál herceg utódjának, Esterházy Mihálynak (1671–1721) kismartoni egyházi kottaanyagát tárja elénk. A leltárban említett korábbi műveknek Esterházy Pál nádor korához való kapcsolása kérdéses. Nem világos, hogy melyek lehetnek az ő idejéből továbböröklődők és melyeket vette Zivlhofer.

⁵⁸ KAČIC 2016; RENNERNÉ VÁRHIDI 2002, 443–464.

⁵⁹ Ld. ESTERHÁZY 1989, 17–18. A jegyzék, noha általában fiatalkorinak tartják, de valószínűleg akkortájt készülhetett, amikor Esterházy politikusként és katonaként háttérbe szorulva számot vetett önmagával. A kézírás az 1680-es években írt leveleivel, illetve az azután időszak feljegyzéseivel mutat erős rokonságot. Hárach János megállapítása szerint a virginadarabok jegyzékét a főúr már „nádor korában” készíthette. HÁRACH 1946–1948, IV. 4.

⁶⁰ Hudobné inventáre 1994, 138–142.

⁶¹ HÁRACH 1975, 13–21; TANK 1981, 83–91.

⁶² Sas (Bevezető tanulmány) in: ESTERHÁZY 1989, 22; BÁRDOS 1990, 122; KIRÁLY 2005a, 451.

⁶³ OSZK, Acta Musicalia 3953.: Esterházy Mihály 1716. február 5-én kottavásárlásért nagy összeg, 100 forint kifizetésére adott utasítást, amit Zivlhofer kapott. A zeneműveket a kastélykápolna kórusán helyezték el. Pont ott, ahol az 1721-ben készült összeírás készítői számbavették az egyházi kottatartat.

Mindenesetre az 1721-es jegyzék említ Esterházy Pál által alkalmazott zenészekről is nagyobb apparátust kívánó igényes többszólamú egyházzenei kompozíciókat, amelyek talán valóban Pál herceg korát képviselik.⁶⁴ A két együttesvezetőről, Franz Schmidtbaurtól (Kismartonban: 1671?–1701) és Franz Rumpelnigtről (Kismartonban: 1701–1704) valamint két orgonistáról, Ignaz Prustmanntól (Kismartonban: 1706–1707) és Franz Anton Zellertől (Kismartonban: 1708–1715). Egy további kottaleltárban, Ignatius Müllner/Millner jezsuita szerzetes (1678–1750. augusztus 25. Sopron) 1711-ben első alkalommal összeírt és azután éveken keresztül gazdagított kottatárának jegyzékében ugyancsak felbukkannak Schmidtbaur, Rumpelnig, Zivilhoffer (Kismartonban: legkésőbb 1714 augusztustól) illetve Prustmann szerzeményei, ismét csak nagyszabású egyházi művek, amelyek sajnos szintén nem maradtak meg, csak Müllner jegyzéke szól róluk.⁶⁵ Egy további kottatárban, a Salzburchhoz közeli Michaelbeuern, benedekrendi kolostor 1714-ben készült kottajegyzékében is szerepel egy Rumpelnig mű.⁶⁶ Ezenkívül Rumpelnig és Prustmann nevével jónéhány egyházi szerzemény fennmaradt cseh és osztrák gyűjteményekben,⁶⁷ amelyek vizsgálata még várat magára.

Más komponáló Esterházy-zenész tudását és tehetségét fennmaradt művek hiányában nem tudjuk megállapítani, de már Anton Carl Ferdinand Pohl is úgy értékelte, hogy a *Hamonia Caelestis* tételeinek a „harmonizálása és a szölamvezetés a többszólamúság gyakorlott alkalmazásáról tanúskodik.”⁶⁸ Vele egyezően Sas Ágnes szakember kezére valló, bonyolultabb kidolgozási réteget, valamint a korábbi zeneirodalom alapos ismeretét és biztos szakmai tudást állapított meg a *Harmonia caelestis*-ben. Szerinte a kismartoni együttest 1678–1701 között vezető, zeneszerzőként is aktív Franz Schmidtbaurban kell látnunk „a herceg lehetséges – sőt valószínű – segítőtársát”.⁶⁹

Bizonyára nem csak az Esterházy Pál alkalmazásában állók szereztek zenét, hanem más rezidenciális muzsikuskok is készítettek – jól-rosszul, nem tudni – különféle kompozíciókat. Akkoriban még nem vált el egymástól a zenét szerző és az azt megszólaltató, reprodukáló muzsikusk, mint napjainkban. A zenészek sokkal inkább benne is voltak a művek át- és kialakításában, hiszen a gyakorlat eleve az volt, hogy a szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelően alakították a játszanivalókat.

Biztosra vehető, hogy a hazai főúri rezidenciákon is sok minden valamiféle átdolgozásban hangzott el, hiszen ez akkoriban Európa-szerte általános jelenség volt. A műveket – mondhatni, zenei „nyersanyagot” – az éppen rendelkezésre álló zenészek képességeihez, tudásához, a meglévő hangszerekhez stb. igazították. Ebből a szempontból tehát a Jakusith illetve az 1721-es Esterházy kottajegyzékben felsorolt művek kottái – amennyiben beazonosíthatók és másutt esetleg megvannak, és valóban akad is olyan ami leltárakban említettekéből fellelhető – mégsem jelentenek sok segítséget, mert kérdés, hogy ebből mi hangzott el úgy, ahogy a kottában leírva áll.

Mennyire sikeredtek szakmailag kifogástalanra, vagy legalább is elfogadhatóan kidolgozottakra az átdolgozások, avagy pedig inkább „fülszagató” „malacbandásra” – mindezt csak találgathatjuk. Az 1683-ban Ulmban megjelent életrajzi fogantatású kalandregény, az *Ungarischer Simplicissimus* névtelen szerzője – minden valószínűség szerint a Magyarországon és Erdélyben megfordult Daniel Speer – szerint Baracsyt két cigány trombitása ugyan nagy bátorsággal de szegénytelenesen („Tapfer schandlich”) játszott, és az erdélyi uraságok ámuldoztak Simplicissimus német módra való virtuóz játékán.⁷⁰ Czobor Ádám írta 1685. április 15-én Gácsról Batthyány II. Ádámnak: „Szűke mostani időben az énekes; a mineműt kap az ember, olyannal kell magát és magát vigasztaltatni”.⁷¹ Némely meglepő összeállításról szóló korabeli forrásadat valóban azt sejteti, hogy úgy a Simplicissimus szájába adott dicsekvés, mint „a mineműt kap az ember, olyannal kell magát és magát vigasztaltatni” kijelentés gyakorta igaz lehetett. A színvonal erősen hullámozhatott. Ez alapján bizony szembe kell néznünk azzal, hogy noha a történeti kutatás mindig is az egykori valóság megismerését célozza, de kérdés, valóban örömet okozna-e nekünk ha hirtelen feltámadna az egykori valóság és némelyik rezidenciális együttes produkciója hirtelen hallhatóvá válna ...

⁶⁴ HÁRICH 1975, 13–21; TANK 1981, 88–90; Sas (Bevezető tanulmány) in: ESTERHÁZY 1989, 15.

⁶⁵ Egyetemi könyvtár, Budapest, Kézirattár F. 31.; RENNERNÉ VÁRHIDI 1989, 115–119; SZACSVAI KIM 2004, 53, 64–65; 2007, 51. Megjegyzendő, a Müllner jegyzékben keresztnév nélkül említett Hörger nem lehet azonos a kismartoni Johann Georg Hörger orgonistával, ugyanis Müllnernél a név előtt az egyházi személyként meghatározó R.D. (*reverendus dominus*) rövidítés áll, míg Esterházy Pál zenésze nős világi ember volt.

⁶⁶ Edmund Sennillner prior 1714-ben bekövetezett halála után vsz. rövidesen felvett kottainventáriumban két példány: „Parthia a 3 2 mall Sigre Rumpelnick”. Idézi téves „Rumpelick” olvasattal: FEDERHOFER 1962, 121.

⁶⁷ Id. Répertoire des sources musicales. <https://2opac.rism.info/metaopac/> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

⁶⁸ POHL 1875, 206: „die Harmonie und Stimmführung zeigen eine gewandte Handhabung des mehrstimmigen Satzes”

⁶⁹ Sas (Bevezető tanulmány) in: ESTERHÁZY 1989, 40. és 15.

⁷⁰ Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus 1978, 234–237; Magyar Simplicissimus 1956, 250, 252–254.

⁷¹ TAKÁTS 1915, 437.

Mielőtt átadnánk magunkat a honfibúnak és belemerülnék az önsajnálatba, hangsúlyozandó: a kép nem ennyire sötét. Nem csak azért, mert akkoriban másfelé is elhangzottak silány, sőt botrányos produkciók,⁷² hanem azért is, mert a zenei múltunk szerencsére nem annyira negatív, mint a fentiek alapján gondolhatnánk. A főúri udvarok egy részében akadtak színvonalas produkciókra képes zenészek, akiknek nem jelenthetett gondot a zeneművek szakszerű átdolgozása, vagy új darabok komponálása – és nyilván nem csak Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál udvarában, hanem megelőzően talán már Esterházy Miklós rezidenciáján is voltak ilyenek, miként feltehetőleg más arisztokratacsaládnál is. Esterházy Pál zenészei közül – mint már szó esett róla – zeneszerzőként aktív volt a hosszan alkalmazott Franz Schmidtbaur, valamint az utána következő, csak néhány évig kimutatható együttesvezető, Franz Rumpelnig, továbbá két orgonista, Ignaz Prustmann és Franz Anton Zeller. Ők tehát bizonyára megoldhatták – a szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelően – az esetleges átkomponálást vagy áthangszerelést. De azok a ma ismeretlen muzikusok is, akik a *Harmonia caelestis* elkészítették Esterházy számára, nyilvánvalóan jól képzettek voltak, ámbar ez esetben kérdéses, hogy mind a nádor saját alkalmazottjai voltak-e, vagy pedig besegítettek külsők, pl. bécsiek is? A felvetés pedig jogos, hiszen a *Harmonia caelestis*-ben akadnak kimondottan olasz jellegű tételek, miközben Esterházynak a jelek szerint nem volt itáliai zenésze.

Ugyanígy, Nádasdy Ferenc szolgálatában is akad olyan egykori vagy későbbi udvari zenész, mint a számos német fejedelmi udvart (Drezda, Neuburg a. D., Stuttgart, Bayreuth) végignomadizáló Marchesini, vagy a későbbi varsói együttesvezető Selvatici, illetve bécsi udvari hegedűs Herbst. De a Nádasdyhoz szegődő bécsi egyházi és városi zenészek – akik 1663 táján önmagukban is kiadtak egy kis együttest – bizonyára jó tudással rendelkeztek amiből nyilván az egész (sopron)keresztúri együttes profitált, és az elhangzó zene színvonalán is megmutatkozott. Ugyan már egy-két generációval később, a 18. század első felében, de Esterházy Imre primás nagyon színvonalas – számos külföldi tagot felmutató, alkalmilag a bécsi Hofkapelléből kiegészítőket kapó – pozsonyi zenészegyüttese számára ugyancsak nem lehetett gond a színvonalas zenejáték.⁷³ És az esetleges átkomponálásokra is rendelkezésre álltak a saját zeneszerzők.

Az átdolgozás történhetett a legkülönbözőbb módon és minőségben. A témának sajnos nincs kimerítő szakirodalma – nyilván azért is, mert az ezt illető vizsgálódásnak nincs igazán szakmai becsülete. A kutatás, miként a mai régi zenei gyakorlat, elsősorban a zeneszerzők egykori szándékát feltehetőleg a legjobban kifejező ősfórmát (az Urtextet) keresi, vagyis a műnek az utókor által „hitelesnek” minősíthető változatát, és azt próbálja papíron és előadásban rekonstruálni – függetlenül attól, hogy ebben az ideálizált formában az adott mű a saját korában egyáltalán elhangzott-e valaha is –, és nem azt, amivé a kompozíciókat az egykori gyakorlat formálta, alkalmanként más és más megoldásokkal. Pedig éppen ezek a mostoha módon kezelt átdolgozások mutatják meg azt, hogy egykor mi hogyan hangozhatott el.

Az átdolgozások spektruma nagyon széles lehetett: teljes szólamok elhagyása, az adott hangszeren nem játszható hangok kihagyása illetve mással helyettesítése, nehezebb részletek leegyszerűsítése stb. éppúgy kézenfekvő lehetett, mint a szólamok átdolgozása, illetve több szólam egybegyűrése, a fontosabb motívumok átvitelével, illetve a töltőhangok mellőzésével. De nemcsak elhagyások és rövidítések jöhetnek számításba, hanem tételek feldarabolása, vagy hozzáírt kiegészítések stb. Minderre szép számmal találunk példákat a hazai egyházi és városi forrásokban.⁷⁴

AMI TOVÁBBI KUTATÁST IGÉNYEL

Mai képünk, mint látjuk, egyoldalú: egyrészt rendelkezésre áll az alaposan kutatott nyugat-magyarországi családok, vagy legalább is egy-egy jeles familia némely családfőjének az időszakára vonatkozó ismeretanyag (Nádasdy III. Ferenc; Esterházy Miklós, Esterházy László, Esterházy Pál; Batthyány I. Ádám), másrészt többé-kevésbé feltárt az erdélyi fejedelmi udvar 17. századi zeneélete.⁷⁵ Ezzel szemben az oszmán török hódítástól megkímélt részekben élő, a Királyi Magyarország politikájában és 16–17. századi történelmünkben fontos szerepet játszó számos arisztokrata családtól – miként már szóba került – változatlanul csak adatmorzsákkal rendelkezünk. E téren fájóan hiányik a forráskutatás és forrásfeldolgozás. Noha mindezt az elmúlt bő másfél évtizedben szóban és írásban egy-néhányszor felpanaszoltam, sajnos azóta sem történt lényeges változás.

További hiány, hogy – tudomásom szerint – eddig senki sem vizsgálta a 17. századi magyar katolikus egyházfők udvartartását. Azt, hogy ez mennyire szükséges lenne, és hogy szerencsés esetben milyen gazdag zeneéletnek bukkanhatunk nyomára, szemléletesen mutatja két tanulmány, amelyek azoban már a 18. század első felét illetik: Sas Ágnes Csáky

⁷² Tanulmányok a szixtuszi kápolna énekeseitől panaszokról, és a hibák miatt kirótt büntetésekről szóló feljegyzések. Ld. LIONNET 1987; SHERR 1987 passim.

⁷³ KÁCIC 2016, 59–90; RENNERNÉ VÁRHIDI 2002, 443–464.

⁷⁴ PAPP 2005a-b; HALÁSZ 1988.

⁷⁵ A fejedelmi udvar zeneéletét feldolgozó monográfiám még megjelentetésre vár. Egyes időszakokat, illetve aspektusokkal tárgyalják az alábbi tanulmányok: KIRÁLY 1990, 1994, 1995, 2006b, 2011, 2012, 2014a, 2014b, 2017a, 2017b.

Imre udvarát tárgyaló munkája, illetve a pozsonyi kutató Ladislav Kačičé, amellyel Esterházy Imre udvari zeneéletét mutatja be.⁷⁶

De nem csak az arisztokrata családok többségére vonatkozó kutatás hiánya szolgáltat okot a panaszra. Fontos lenne – miként már szó esett róla –, hogy mennyel jobban tisztázódjon a főúri rezidenciákon elhangzott zene mibenléte. Annak kiderítése legalább nagy vonalakban, hogy hol, mit, milyen módon, milyen letétben és milyen színvonalon szólaltattak meg. Ide kapcsolódik, hogy fájdalmasan kevés az arra vonatkozó ismeretünk, hogy a rezidenciákon különféle alkalmakkor mekkora zenészegyüttesek játszottak, mikor miféle hangszerek voltak főúri környezetben ténylegesen használatosak.⁷⁷

Hátrányos, hogy általában csekély a zenei szempontból releváns tudásunk a zenészekről. Ritka a legalább részleteiben megismerhető szakmai életút, pedig nagyon szükséges lenne pontosabban tisztáznunk – hazaiknál és külföldiekénél egyaránt –, hogy milyen szaktudású személyekből tevődtek össze a magyarországi rezidenciális együttesek, honnan, milyen gyakoriattal érkeztek, illetve miként alakult a későbbi életútjuk. Ezek az ismeretek nagyban segíthetnének az együttesek minőségére vonatkozó tudásunkat elmélyíteni, hogy végre túlléphessünk a kényszerhelyzetből adódóan – sajnos nem is ritkán – erősen ködös általánosításokon.

Kétségtelen, hogy a még ismeretlen személyek beazonosítása, a főúri udvarokban adatolt sok-sok – mondhatni – „üres” név feltöltése az életútról és a tevékenységükről szóló ismeretekkel fontos, de egyben nagyon is érdekes kutatói feladat. Kitartás meg szerencse is kell hozzá, azonkívül együttműködés a külföldi kollégákkal. Ugyanakkor, ellentétben a zenei forrásokot illetően eléggé borúsnak látszó horizonttal, főként a külföldről érkezett zenészek esetében remélhető, hogy idővel sikerül egyre többet megtudni róluk. Ezt bizonyítandó álljon itt – kedvcsinálónak is a további kutatáshoz – néhány példa az utóbbi évek és évtizedek eredményeiből:

Johannes Thesselius (kb. 1580/1590 Erfurt – 1643 Nagyszeben) – hosszú időn keresztül mint Bethlen Gábor „karmestere” a Radvánszky Béla által rosszul olvasott „Thosselius” névvel vegetált a művelődéstörténeti munkákban. Ma már nagy vonalakban ismert életútja: Thesselius fiatalon megpróbált bejutni a kasseli udvarba zenésznek, majd a lipcsei egyetemen tanult, azután Felső-Ausztriában Linz közelében Carl Jörger báró zenésze volt. Ausztriából került 1625-ben Erdélybe a fejedelmi együttes élére. Bethlen halála után Nagyszebenbe ment, állítólag orgonista volt. Ott nősült és ott is halt meg. Ismertek művei: egy teljes megmaradt kiadványa, a Jörgernek ajánlott *Neue Liebliche Paduanen Intradnen und Galliarden* (Nürnberg 1609) és egy töredékes nyomtatvány, valamint kéziratban található egy töredékes darabja. Újabban ismertté vált egy iskolai jellegű kánonja.⁷⁸

Alfonso Selvatici (kb. 1610 Bologna vagy Mantova – 1678. április Varsó) – sokáig ugyancsak egy „név” volt az 1671 tavaszán kivégzett Nádasdy Ferenc tartozásjegyzékében, akinek Nádasdy 300 forint fizetéssel maradt adósa. Selvatici ágostonrendi szerzetes volt, akit nem csak Nádasdy alkalmazott, hanem megfordult jelenleg nem azonosított német udvarokban, majd legkésőbb 1667 elejétől a lengyel udvartartás tagja volt. 1672-ben Rómában megszerezte a teológiai magister címet. Varsóban egy ideig a királyné zenésze volt, majd 1677-ben átvette a királyi együttes irányítását.⁷⁹

Mathias Pollerman, trombitás (kb. 1650 Sopronnyék/Neckenmarkt – 1702 után, Pest ?) Korábban Esterházy Pál udvarában ő is csak egy „név” volt bizonytalan szolgálati idővel. Ma már ismert életútja amely a lakompaki és fraknoi pincészetén keresztül Bécsbe vezetett, ahol Esterházy az egyik császári „Hoff und Felt Trombeter”-rel trombitálni taníttatta. Pollerman megfordult az 1670-es évek nyugat-európai hadszínterein, majd Esterházyhoz visszatérve udvari és tábori trombitása lett. Valószínűleg Esterházy közbenjárásának köszönhetően nemességet kapott. Idővel pesti polgár lett, zenetanítással foglalkozott de egyben városi esküdt is volt.⁸⁰

Franz Schmidtbaur/Schmidt-paur (1652. szeptember 19. Obernzell – 1701. március 22. Kismarton) – korábbi irodalomban tévesen bécsi zenészcsaládból származó, és hibásan salzburgi születésűnek mondott zenésznek a Duna menti Obernzellből Kismartonba vezető életútja és családtörténete az újabb kutatásnak köszönhetően nagy vonalakban már összeállt. Egyházzenei műveiről legalább kottatárak alapján tudni.⁸¹

⁷⁶ SAS 2014, 277–296; KAČIČ 2016. Az esztergomi érseki levéltárban őrzött 17. századi érsekségi udvartartási számadások sajnos igen töredékes és kis számú maradványaiban egy virginás említésén kívül nincs más zenei adat.

⁷⁷ Szabolcsi Bence különféle források által említett hangszerek alapján megpróbálkozott az elképzelhető hangszerkombinációk és feltételezhető együttestípusok áttekintésével. Mindez azonban aligha több az eshetőségek latolgatásánál (SZABOLCSI 1959 (1928), 251–254).

⁷⁸ Thesselius életútjára és műveire ld. KIRÁLY 1990; 1995, 19–31; 2006b; 2011; 2016, 371–374.

⁷⁹ PRZYBYSCZEWSKA-JARMIŃSKA 2015; KIRÁLY 2017a, 257–264.

⁸⁰ KIRÁLY 2015.

⁸¹ KIRÁLY 2018.

Franz Rumpelnig származását és életútját ugyan még homály takarja azon kívül, hogy 1701 (?) és 1704 között az Esterházy-együttest vezette,⁸² de tudni elveszett alkotásairól, köztük a soproni jezsuita iskolában 1702-ben előadott *Serena Domus Estorasiæ Fulcræ ...* című, az Esterházy családot dicsőítő művéről, amelynek azévből Bécsben kiadott szövegkönyve megmaradt.⁸³ Emellett jónéhány neki tulajdonítható – valószínűleg későbbi – zeneműve megmaradt cseh forrásokban.⁸⁴

Ignaz Prustmann (valószínűleg 1686. április 7. Bécs – 1723 Jaromeržice), egy Bécsben lévő Motettáján olvasható megjegyzés Johann Joseph Fux tanítványának nevezi, aminek hitelessége azonban még bizonyításra vár. Kétséges az is, hogy valóban ágoston rendi szerzetes volt-e. Esterházynál 1706–1707 között orgonistaként működött. Legkésőbb 1722-től már a híres zenekedvelő, műkedvelő zeneszerzőként és lantosként is kiváló, morvaországi birtokán operákat előadató Johann Adam Questenberg grófot szolgálata. Prustmann Questenberg birtokán, Jaromeržicében (Jarmeritz) halt meg 1723-ban.⁸⁵ Zeneszerzői aktivitását jónéhány fennmaradt illetve kottaleltárban (köztük az 1721-ben készült kismartoniban és Müllner jegyzékében) említett szerzeménye bizonyítja.⁸⁶

Carl Paul Durant (1712. június 28. Pozsony – 1764/1765 valószínűleg München) – apja Anton Aloys Turant a pozsonyi dóm énekese, majd Esterházy Pál és fia udvarában lantos és tenor, 1721-ben visszatért Pozsonyba. Fia kis ideig diszkantista a dómban, majd Esterházy Imrénél játszik alkalmilag. Talán 1728-tól Esterházy hercegrímás segítségével Bécsben tanul, majd 1739-től 1746/1747 tájáig a mannheimi udvarban alkalmazzák. Később felbukkan Frankfurtban és Passauban, majd 1756–1759 között a bayreuthi udvarban talált állást. Végül a müncheni udvarban kötött ki, ott is halt meg 1764. novemberének legvégén. Néhány műve megmaradt, másokról egykorú katalógusok tájékoztatnak.⁸⁷

VÉGSŐ KÖVETKEZTETÉS

A 17. századi magyarországi arisztokrácia rezidenciális zeneéletéről összegyűjthetők vegyes képet tárnak elénk. Ismereteink főleg az együttesekre és a zenészekre vonatkozóan ma már elég biztosak, és örömteli módon meghaladják a korábbi elképzeléseket. Míg a Zrínyi Miklóstól vett jelzővel előszeretettel a *magyar romlásnak század*aként emlegetett időszaknak régebben csak szerény és elmaradt zeneéletet tulajdonítottak, és zenetörténetírásunk Szabolcsi Bencét követve akár *Európából való kibullást*⁸⁸ is vizionált, ezzel szemben ma már több főúri család esetében is impozáns adatokkal rendelkezünk. Annak ellenére, hogy Magyarország az oszmán hódítás és a sok háborúskodás miatt hátrányos, perifériális európai régióvá vált, még ebben a *romlásnak század*ának apostrofált korban is léteztek viszonylag nagy és figyelemre méltó, külföldi és helyi zenészekből, valamint hozzájuk csatlakozó „lakáj zenészek” és egyéb alkalmi közreműködők részvételével formálódó rezidenciális együttesek.

Nem tagadható tehát, hogy egykor megvolt az igény, és az meg is valósulhatott – de nem mindenütt és nem egyformán. A Szabolcsi féle *kibullás*ról ugyan nem beszélhetünk, de lemaradásról igen, ami néha igen jelentős lehetett. Mi több, esetenként jószerivel behozhatatlan leszakadást is konstatálnunk kell. A 17. századi magyarországi főúri rezidenciák zenelete nyugatabbról nézve sajátságosnak és erősen provinciálisnak látszhatott. Mindezen belül azonban megállapíthatók jelentős különbségek, amit az emelkedő Batthyány Ádám – Esterházy Pál – Nádasdy Ferenc – Esterházy Imre, Csáky Imre vonal jól reprezentál.

Az eddig összegyűlt adatokból az szűrhető le, hogy a magyarországi udvarokban alkalmazott külföldiek, inkább másod-harmadvonalbeli zenészek lehettek. A zenetörténet nagy csillagai nem jutottak el a rezidenciákra vagy az erdélyi

⁸² HÁRICH 1946–1948, III. 41; PRATL 2009, 30. old. 39. j. ld. még a 9. jegyzetet.

⁸³ RMK III. nr. 4336.: *Serena Domus Estorasiæ Fulcræ in Paulo Estoras et Serena Coniuge ad lumen verae fidei per D. Adalbertum traductus. Ab Illustrissimæ a .... Episcopali Gymnasii Soproniensis Juventute In Scenam data Anno MDCCII Mense Julio die 31. Musicam composuit D. Franciscus Rumpelnig, Capellæ Celsissimæ Magister.* Viennæ Austriæ.; STAUD 1986, 152; BÁRDOS 1984, 225–226.

⁸⁴ Ld. a 62. 63. 64. jegyzetet valamint <https://2opac.rism.info/metaopac/> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

⁸⁵ Születésére ld.: Wien, St. Stephan, Pfarre, Taufbuch, 1665–1687, fol. 381^v: Simon Prustman és felesége Maria Anna újszülött fiát megkeresztelik Ignatius Josephus Jacobus névre (HÁRICH 1946–1948, III. 42; TANK 1981, 58–59). Halálára ld. PERUTKOVÁ 2015, 239.

⁸⁶ Ld. a 62. 63. jegyzetet, valamint <https://2opac.rism.info/metaopac/> (Utolsó letöltés: 2018. augusztus 21.)

⁸⁷ Ld. a 27. jegyzetet.

⁸⁸ Noha mai ismereteink Szabolcsi számos megállapítását meghaladják és sok esetben korrekció szükséges, ennek ellenére Szabolcsi érdemei aligha évülnek el. Ő volt az első olyan magyar zenetörténész, aki nem csak adatokat közölt, vagy a nagyon élvezetes olvasmányt nyújtó Takáts Sándor módjára néhány forrásadatra építve anekdotázott, hanem tudományosan megalapozott átfogó képet igyekezett adni az egykori zeneélet általa vizsgált részéről. Ami publikációk révén akkor elérhető volt, azt Szabolcsi összegyűjtötte az 1920-as években és szintetizálta – hatalmas, mondhatni szinte hihetetlen gyűjtőmunkát végezve. Az, hogy nem mindig volt elég a rendelkezésre álló forrásanyag, és gazdagabb dokumentáció alapján egyet s mást bizonyára másként ítélt volna meg, nem az ő hibája.

fejedelmekhez. De azért ebbe a „másodvonalba” vagy „középmezőnybe” sorolhatók között bőven akadtak olyan „jók”, mint pl. Báthory Zsigmond udvarában Giovanni Battista (Giovannibattista) Mosto, Antonio Romanelli vagy a Bethlen Gábornak szolgáló Johannes Thesselius. Az Esterházy megbízásából a *Harmonia caelestis* megalkotó zenészek ugyancsak biztos tudású, értő szakemberek voltak. A dokumentumokból felsejlik Franz Schmidtbour, Franz Rumpelnig, Ignaz Prustmann zeneszerzői aktivitása, a nekik tulajdonított nagyobb apparátusra írt sokszólamú művek nyomán az ő esetükben alaposabb szakmai tudást eleve feltételezhetők. A „jó” minősítés bizonyára érvényes az egy ideig Nádasdyt szolgáló Selvaticire is, hiszen ő élete végén a lengyel királyi együttest is vezette, de ugyanez a minősítés igaz lehet a rövid ideig Nádasdy által alkalmazott korábbi bécsi kasztrált udvari zenész Marchesini esetében is. Ő ugyan a későbbi években végignomadizálta a korszak jónéhány udvarát, de valószínűleg nem szakmai gyengesége miatt kellett egyre újabb munkahely után néznie, hanem nehéz természete okán.

Általánosságban megállapítható, hogy a rezidenciális együttesek – mint láttuk – szinte mindig vegyes összetételűek voltak, a helyiek és külföldiek többnyire együtt játszottak, ámbar nagyobb létszám esetén néha alkalmilag elkülönülve is zenélhettek. Ezek alapján viszont nyilvánvaló, hogy a magyarországi főúri udvarokban felhangzott zene is heterogén kellett, hogy legyen. Összetétel és eredet tekintetében tehát aligha térhetett el attól, amit a városi dokumentumok és szórványos egyébb forrásaink mutatnak, mint például Balassi Bálint verseinek igen széles körből merítő nótajelzései, vagy Esterházy Pál vegyes származású darabokat felsoroló listája. Mindenütt vegyes repertoár a jellemző: hazai (egyházi és világi) zene keveredik külföldi eredetűvel.

A hazai arisztokrácia zenei aktivitásának, illetve zenei patronátusának figyelmet érdemlő – és alighanem jellemző – negatív vonása, amiben jelentős eltérést kell konstatálni Európa más részeihez képest, hogy alig akad nyoma annak, hogy a 17. században akár külföldi, akár helyi zenész (gondoljunk itt Andreas Rauchra vagy Samuel Capricornusra) magyar főúrnak zeneműveket ajánlottak volna. Kivétel ugyan természetesen azúttal is akad, de csak egy-kettő, mint például a Nádasdy Ferenc országbíróságát köszöntő, sajnos lappangó *Anas symbolica* ..., egy ismeretlen ágoston rendi szerzetes zenei tételeket is tartalmazó (prolusió és tíz ritornellt három hegedűre és orgonára) műve.⁸⁹ Vagy az 1681-ben nádorrá választott Esterházy Pál tiszteletére a soproni katolikus diákok által előadott zenés és táncos betéteket is tartalmazó *Christiana Fortitudo seu S. Pancratius martyr* című iskoladráma. A mű zeneszerzője sajnos ugyancsak ismeretlen és zenéje nem maradt fenn, csak a mecénás Esterháznak ajánlott nyomtatott szöveggönyve.⁹⁰ Ezzel szemben az 1702. nyarán ugyancsak a soproni jezsuitáknál előadott *Serena Domus Estorasiensis* [...] című iskoladrámának legalább a zeneszerzőjéről tudunk, ehhez Esterházy együttesének a vezetője, *Franciscus Rumpelnig, Capellae Celsissimae Magister* komponálta a zenét, ami megint csak nem maradt ránk.⁹¹ A mű egy fiktív Esterházy-ös kereszténnyé válását mutatja be, ami legalább is áttételesen Esterházy Pál közreműködését vagy sugalmazását sejteti, hiszen ő élete végén „megalkotta” a családfáját, amit 1700-ban a *Trophaeum domus inclitae Estoras* ... című, rézmetszetes képekkel gazdagodan illusztrált nagy munkában közreadott.

A nyugat magyarországi katolikus főúrnak egyházi patronátusa felvet egy kérdést, ami további vizsgálatot igényel, hogy vajon a jelentős költségeket okozó udvari együttes fenntartását esetleg nem is kizárólag csak a saját kedvtelés, reprezentációs igény valamint presztízs okok indokolták, hanem egyben a patrónusi szerepkör is? Talán ezért is tartott Esterházy és Nádasdy olyanokat, akik részben egyházi muzsikások voltak? Ilyenek Nádasdynál a diszkantisták (1644, 1648), a bécsi egyházi zenészek (Victori, Paumaister, Pyrtaler), Esterházynál a kasztrált fiúk (1699, 1707), vagy a kóruson való egyházzenei szolgálatra is kötelezett trombitások. Schmidtbour szerződése (1678) is utal az egyházi zeneszolgáltatásra.⁹² Tény, a kismartoni kórus 1721-ben számbavett – igaz már Esterházy Pál fiainak idejére keltezendő – hatalmas egyházi kottatára, aligha a rezidenciák mindennapjaihoz szolgált, vagy szűk körű magán ájtatosságokhoz, hanem valószínűleg inkább a patronátus részeként egyházi környezetben volt használatos.

⁸⁹ MAYER 1883, 270. old. nr. 1669. Mayer szerint a kiadvány akkoriban a kassai királyi jogakadémia könyvtárában volt. A példánynak azóta nyoma veszett, más példányról nem tudni; Rózsa György: *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Budapest 1973. 124.; RMK III. nr. 1926.: „Anas Symbolica, Gentilitia Ales Nadasdiana A Sacrae Eremitis Ord: S: P: Avgvstini Ad Lyram revocata. Et Excell: Ac Illvstrissimo Domino, Domino Francisco de Nadasd Perpetuo Terrae Fogaras, & Comitatus Castri Ferrei Supremo Comiti, S. C. M. Consiliario, Camerario, S. R. Imp: Equiti, Curiae Regiae per Hungariam Iudici, nec non Praesidiorum Nempti & Also Lindua perpetuo Haereditario Capitaneo &c. Honoris & Gratiudinis ergo Dedicata Anno qVo IVDEx CVrIae regIae per HVngarIaM eXposItVs fVerat. Viennae Austriae, Typis Matthaei Rictij.” 4°. A-I.2 = 42 sztan levél; — A műre Viskolcz Noémi hívta fel a figyelmemet, akinek segítségét ezúton is köszönöm!

⁹⁰ 1681-ben Bécsben kiadott szöveggönyve megmaradt: RMK III. nr. 3089.; Staud 1986. 146.; A szöveggönyv alapján a drámát bemutatja: ANGVAL 1939; BÁRDOS 1984, 230–231, 327.

⁹¹ Ld. a 83. j.

⁹² HÁRICH 1929a, 25; KIRÁLY 2018, 129.

A források nyújtotta kép alapján szembetűnik az is, hogy a famíliák némelyike, habár megtehetette volna, mégsem követte szorosan a külföldi példákat. Az Európához való felzárkózás a 17. századi magyar arisztokrácia számára láthatóan még nem jelentett lényeges szempontot. Ez majd csak a következő század elejétől válik aktuálissá, amikor is egyes családoknál gyors ütemben megtörténik a csatlakozás. Mindezt illetően tanulságos Esterházy Pál hozzáállása, ami alighanem példaértékű is: noha ő maga számos jelét adja a zenekedvelésének, ennek ellenére láthatóan nem volt igénye arra, hogy akár csak kis mértékben is kövesse a Bécsben látottakat és hallottakat. Annak ellenére sem, hogy meg lettek volna a lehetőségei. Az utókor ugyan úgy vélte – nem teljesen megalapozottan –, hogy Esterházy egész életében vonzódott a színházhoz,⁹³ ehhez képest mai tudásunk szerint nem próbálkozott azzal, hogy birtokán akár csak kicsiben is operát vagy más scénikus zenés művet adasson elő – miközben Johann Adam Questenberg gróf morvaországi birtokán Jaromerzicében (Jarmeritz) már operaházat építtetett és operákat vitt színpadra. De hasonlóan tesz Esterházy Pál fia, Mihály, aki legkésőbb 1716-tól fogva a bécsi udvari mintát követve úgynevezett *operákat* adat elő a saját illetve felesége névnapján.⁹⁴ Questenberg és Esterházy Mihály már egy fiatalabb generáció tagja, más elképzelésekkel és elvárásokkal. Esterházy Pál, miként 1671 tavaszán kivégzett sógora, Nádasdy III. Ferenc is, még egy korábbi korszak más attitűdjét képviseli.

⁹³ Ld. pl. TANK 1981, 22: „in Tyrnau, wo er zum erstenmal mit dem Theater in Berührung kam, das ihn dann sein ganzes Leben hindurch in seinen Bahn
zog.”

⁹⁴ HÁRICH 1976, 112–118.

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

OTKA = Országos Tudományos Kutatási Alaprogram

IRODALOM

ANGYAL Endre

1939 Sopron barokk színháztörténetéből. *Soproni Szemle* 3. 3. sz. 144–152.

BARTÓK István

2015 „... akitől a legtöbbet merítettem ...” Esterházy Pál a Szeplőtlen Fogantatásról. In: Ács Pál (szerk.): *Esterházy Pál, a működvelő mecénás*. Budapest. 545–558.

BÁRDOS Kornél

1984 *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest.

1990 Fejedelmi és főúri zeneélet. In: Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország zenei története* II. Budapest. 102–124.

BENDA Borbála – KOLTAI András

2006 A Batthyányak udvari zenészei (1627–1664), Adattár. In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai*. Körmend–Szombathely. 231–244.

BETHLEN Gábor

1879 *Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei*. Közr.: Szilágyi Sándor. Budapest.

CSATKAI Endre

1931 Beiträge zur Geschichte der Musikkultur in Eisenstadt. Mitteilungen des Burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereins. *Eisenstadt* 5. 2. 21–27.

DREO, Harald

1971 Die fürstlich Esterházyische Musikkapelle von ihren Anfängen bis zum Jahre 1766. In: Friedrich Heller (Hrsg.): *Beiträge zur Musikgeschichte des 18. Jhs.* (Jahrbuch für österreichische Kulturgeschichte. Bd. I/2.) Eisenstadt. 80–115.

DURANT, Paul Charles

1981–1985 *Paul Charles Durant Gesamtausgabe, Solo- und Kammermusik-Werke für Laute*. Heft 1–8. Közr.: Joachim Domning, Hamburg.

ESTERHÁZY Pál

1989, ²1993, ³2001 *Harmonia caelestis*. (Musicalia Danubiana 10.) Közr. és bevezető tanulmány: Sas Ágnes. Budapest.

FEDERHOFER, Hellmut

1962 Zur Musikpflege im Benediktinerstift Michaelbeuern (Salzburg) In: Heinrich Hüschen (Hrsg.): *Festschrift Karl Gustav Fellerer zum 60. Geburtstag*. Regensburg. 106–127.

HALÁSZ Péter

1988 Christoph Stolzenberg 1739-es kantáta-évfolyamának soproni adaptációja. *Zenatudományi Dolgozatok* 1988. 73–83.

HARASZTI Emil

1931 Sigismond Báthory, Prince de Transylvanie et la musique italienne. *Revue de Musicologie* 12(1931) 190–213.

HÁRICH János

- 1929a Az Esterházy-zenekar első karmestere. *Muzsika* 1. 3. sz. 23–26.
 1929b Az Esterházyak udvari és tábori trombitásai. *Muzsika* 1. 6–7. sz. 59–61.
 1929c Esterházy Miklós nádor udvari zenekara, *Muzsika* 1. 7–8. sz. 54–56.
 1946–1948 *Esterházy zenetörténet* (gépirat, I–VII. füzet 1946–1948; OSZK Kézirattár, Quart Hung. 2913)
 1975 *Inventare der Esterházy-Hofmusikkapelle in Eisenstadt*. (Haydn Jahrbuch IX.) Wien.
 1976 Szenische Darstellungen und Oratorien-Aufführungen im 18. Jahrhundert am Esterhazy-Hof zu Eisens-
 tadt. *Burgenlaendische-Heimatblaetter*. 38. 112–130.

HUDOBNÉ INVENTÁRE

- 1994 *Hudobné inventáre a repertoár viachlasnej hudby na Slovensku v 16.-17. storoci*. Közr.: Jana Kalinayová és szerzőkol-
 lektíva. Bratislava. (Német kiadása: *Musikinventare und das Repertoire der Mehrstimmigen Musik in der Slowakei im*
16. und 17. Jahrhundert, Bratislava 1995.)

IL TRANSILVANO

- 1981 *Il Transilvano, Keyboard Music from the 16th and 17th Century*. (Musica per la Tastiera, vol. 3.) Közr.: Zászka-
 liczky, Tamás – Pernye, András – Barlay, Ö. Szabolcs. Budapest.

KAČIC Ladislav

- 2016 Esterházy Imre zenészegegyüttese (1725–1745). *Magyar Sion* X(LII) évf. 1. sz. 59–90.
 2017 Neue Angaben zu den Jugendjahren Paul Karl Durands. *Die Laute* (Jahrbuch der Deutschen Lautenge-
 sellschaft) Nr. 12. 110–119.

KIRÁLY Péter

- 1990 Bethlen Gábor udvarának zeneéletéről. I. Johannes Thesselius kapellmester. *Muzsika* 33. 8–9. sz. 37–43.
 1994 Külföldi zenészek a XVII. századi erdélyi fejedelmi udvarban és hatásuk. *Erdélyi Múzeum* 1–2. sz. 1–16.
 1995 Johannes Thesselius, Kapellmeister von Gabriel Bethlen. *Ungarn Jahrbuch* XXI. 19–31.
 2001a Wolfgang Ebner levelei Batthyány Ádámnak (1643–1650). *Magyar Zene* 39. 85–99.
 2001b Wolfgang Ebner és Wendelin Hueber levele Esterházy Lászlónak — Adalékok az Esterházy-zenetörténet
 egy kevésbé ismert időszakához. *Magyar Zene* 39. 4. sz. 375–381.
 2003 16–17. századi udvari zenének kutatásának problematikájáról. *Magyar Zene* 41. 1. sz. 75–85.
 2004 Udvari trombitások a 16–17. századi Magyarországon. *Magyar Zene* 42. 2. sz. 121–148.
 2005a A magyarországi főnemesség 17. századi zeneélete – Vázlatos áttekintés néhány főúri család forrásai alap-
 ján. In: Horn Ildikó – G. Etényi Nóra (közr.): *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*.
 Budapest. 433–467.
 2005b Vallási üldözés vagy egyéb kényszer miatt Magyarországra került 16–17. századi zenészek. *Magyar Zene* 43.
 2. sz. 179–192.
 2006a A Batthyányak 17. századi rezidenciális zenéje. In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai*. Kör-
 mend–Szombathely. 223–230.
 2006b Johannes Thesselius. (lexikon szócikk) In: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Personenteil*. Bd. 16. Kassel.
 739–740.
 2007 Paul Charl Durant – egy valószínűleg Pozsonyból származó németországi lantos és családja. *Magyar Zene*
 45. 4. sz. 439–448.
 2010 Nádasdy (III.) Ferenc rezidenciális zenéje. *Századok* 144. 4. sz. 969–995.
 2011 Johannes Thesselius. (lexikon szócikk) In: Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* XII.
 Budapest.
 2012 Az erdélyi fejedelmi udvar zeneélete a két Rákóczi György korában. *Századok* 146. 5. sz. 1227–1249.
 2013a Rezidenciális zene három 17. századi főúr, Batthyány Ádám, Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál udvarában.
 In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba. 247–265.
 2013b Együttélés–különélés? — Kapcsolat és távolságtartás a hódoltságkori udvari zeneéletben. In: J. Újváry
 Zsuzsanna (szerk.): *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozzájárulása*. Piliscsaba. 140–162.
 2014a „Excellentissimus legyen, csak közönséges jót ne is hijatok” – Bethlen Gábor, Erdély zeneszerető nagy
 fejedelme. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. Kolozsvár. 222–224.

- 2014b „császár előtt is nevezetes lött volna ...” — zenészek és zeneélet a nagyratörő fejedelem, Bethlen Gábor udvarában. In: Kiss Erika – Oborni Teréz (szerk.): *A kód. Bethlen 1613.* (Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Múzeum) Budapest. 93–101.
- 2015 Mathias Pollerman, Esterházy Pál udvari és hadi trombitása. Adalékok a 17. századi főúri mecenatúrához. In: Ács Pál (közr.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás.* Budapest. 495–512.
- 2016 Johannes Thesselius kottás bejegyzése Clemens Hizler emlékkönyvébe (1611) In: Nyerges Judit – Veróka Attila – Zvara Edina (szerk.): *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára.* Budapest. 371–374.
- 2017a Alfonso Selvatici – egy szerzetes-zenész Nádasdy Ferenc rezidenciáján és a lengyel királyi udvarban. *Lymbus* 2017. 257–264.
- 2017b Foreign musicians at the Transylvanian court of Sigismund Báthory. *De musica disserenda* XIII/1–2. 235–251.
- 2018 Adalékok az Esterházy Pál udvari együttesét 1678–1701 között vezető Franz Schmidtbaur életrajzához. *Zenetudományi Dolgozatok.* 126–141.
- LEGL, Frank
- 2013 Wann und wo starb Paul Charl Durant? *Die Laute* (Jahrbuch der Deutschen Lautengesellschaft) Nr. 11. 128–131.
- LIONNET, Jean
- 1987 Performance practice in the Papal Chapel during the 17th century. *Early music* 15. 1. sz. 3–13.
- Magyar Simplicissimus
- 1956 *Magyar Simplicissimus.* Közr.: Thuróczi-Trostler József. Ford.: Varjú Elemér. Budapest.
- MATRIKEL GRAZ
- 1980 *Die Matrikel der Universität Graz,* Bd. 2. (1630–1662) Közr.: Johann Andritsch. Graz.
- MAYER, Anton
- 1883 *Wiens Buchdrucker Geschichte,* Bd. I. Wien.
- PAPP Ágnes
- 2005a Orgeltabulaturen des 17. Jahrhunderts aus Ungarn: Intavolierung, Reduktion, Notationsarten. *Studia Musicologica* 46. 441–469.
- 2005b Reduktion und Vereinfachung in der Orgeltabulatur: stellen die Sacri Conventus des Franziskaners P. Joannes Kajoni einen Sonderfall dar? In: Ladislav Kačic: *Plaude turba pauperula. Franziskanischer Geist in Musik, Literatur und Kunst.* Bratislava. 177–195.
- PERUTKOVÁ, Jana
- 2015 *Der glorreiche Nahmen Adami: Johann Adam Graf von Questenberg (1678–1752) als Förderer der italienischen Oper in Mähren.* Wien.
- POHL, Anton Carl Ferdinand
- 1875 *Joseph Haydn.* Bd. I. Berlin
- PRATL, Josef
- 2009 *Acta Forchtensteiniana. Die Musikdokumente im Esterházy-Archiv auf Burg Forchtenstein.* (Eisenstädter Haydn-Berichte, 7.) Tutzing.
- PRATL, Josef – SCHECK, Heribert
- 2004 *Regesten der Esterházyischen Acta Musicalia und Acta Theatralia in Budapest.* Tutzing.
- 2017 *Esterházyische Musik-Dokumente, Die Musikdokumente in den esterházyischen Archiven und Sammlungen in Forchtenstein und Budapest.* (Eisenstädter Haydn-Berichte, 10.) Wien.

PRICKLER, Harald

- 1998 Ein Eisentstädter Orgelbauer im 17. Jahrhundert: Lorenz Linkh. *Burgenländische Heimatblätter*. 60. 4. sz. 190–191.
- 2000 *Castellum Paris und Pfeiferei. Beiträge zur Kunst-, Gewerbe- und Industriegeschichte des Nordburgenlandes*. (Burgenländische Forschungen 80.) Eisenstadt.
- 2013 *Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit: biographische Daten und Werke*. Eisenstadt.

PRZYBYSZEWSKA-JARMIŃSKA, Barbara

- 2015 Alfonso Selvatici. Zapomniany maestro di cappella Jana III Sobieskiego. *Diagonali* III/2015.
Online: http://www.demusica.pl/cmsimple/images/file/diagonali_3_przybyszewska1%281%29.pdf
(Utolsó letöltés: 2018. szeptember 5.)

RENNERNÉ VÁRHIDI Klára

- 1989 Buda zenei élete a XVIII. században jezsuita források tükrében II. rész. *Zenatudományi Dolgozatok* 1989. 101–129.
- 2002 Az Esterházy grófok pozsonyi udvarának zenei élete a 18. században. Kapcsolat Vivaldival. *Magyar Zene* 40. 4. sz. 443–464.

RMK III

- 1896 *Régi magyar könyvtár* III. Közr.: Szabó Károly – Hellebrant Árpád. Budapest.

SAS Ágnes

- 1992 Esterházy Pál, *Harmonia caelestis* – kézirat, nyomtatvány, új kiadás. *Zenatudományi Dolgozatok* 1990–1991. 23–46.
- 2004 Az Esterházy hercegi udvar zenéje. In: Kárpáti János (szerk.): *Képes Magyar Zenetörténet*. Budapest. 91–106.
- 2014 „die erfahrung gibt es, daß die music mich in denen augen der patrioten groß, und premier zu seyn machet”. Csáky Imre bíboros mecénási tevékenységének dokumentumai. *Magyar Egyházzene* XXI (2013/2014) 277–296.

SHERR, Richard

- 1987 Performance practice in the Papal Chapel during the 16th century. *Early music* 15. 4 sz. 453–462.

STAUD Géza

- 1986 *Magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai* II. 1561–1773. Budapest.

SZABOLCSI Bence

- 1959 A XVII. század magyar főúri zenéje. (1928). In: Szabolcsi Bence (szerk.): *A magyar zene évszázadai*. I. Közr.: Bónis Ferenc. Budapest. 209–280.

SZACSVAI KIM Katalin

- 2004 Das Noteninventar des Jesuitenpaters Ignatio Müllner. Ein Musikalienkatalog aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Ulrich Siegele (közr.): *Oberschwäbische Klostermusik im europäischen Kontext. Alexander Sumski zum 70. Geburtstag*. Frankfurt a. M. 43–66.
- 2007 A jezsuita központok zenei élete a 18. századi Magyarországon. *Zenatudományi Dolgozatok* 2006–2007. 41–61.

TAKÁTS Sándor

- 1915 Török-magyar énekesek és muzsikások. In: Takács Sándor (szerk.): *Rajzok a török világból* I. Budapest. 416–438.

TANK, Ulrich

- 1981 *Studien zur Esterházyischen Hofmusik von etwa 1620 bis 1790*. Regensburg.

TARKÓ Ilona

- 2012 *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány család levéltára alapján.* (Publikáltalan doktori [PhD] értekezés. PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskola).
Online: phd.btk.ppke.hu/tortenelemtudomany/tarko_ilona/disszertacio.pdf (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 5.)

ÚJVÁRY Zsuzsanna

- 2011 „vígán voltam” (Batthyány I. Ádám értelmezésében) In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon LX.* Budapest.

Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus

- 1978 *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus.* Közt.: Herbert Greiner-Mai – Erika Weber. Berlin.

PÉTER KIRÁLY

MUSIK AN ADELSRESIDENZEN IN UNGARN IM 17. JH.

Die Studie bietet einen Überblick über das Musikleben an Residenzen des ungarischen Hochadels im 17. Jahrhundert. Vor allem über die westungarischen Familien, Batthyány, Nádasdy und Esterházy steht reiches Quellenmaterial zur Verfügung. Deutlich weniger erforscht ist dagegen die Musikgeschichte der Familien des historischen Oberungarns, was als einen deutlichen Nachteil anzusehen ist. Ergänzende Vergleichsangaben liefert die inzwischen gut erforschte, aber nur teilweise publizierte Musikgeschichte des siebenbürgischen Herrscherhofes.

Die Studie präsentiert den heutigen Erkenntnisstand und zeigt, dass viele der früheren – oft negativen – Darstellungen wesentlicher Korrekturen bedürfen. Inzwischen ist belegt, dass viele ungarische Aristokratenfamilien kontinuierlich eine aus mehr oder weniger Musikern bestehende Hofkapelle unterhalten hatten. Viele der Mitglieder dieser Musikensembles blieben für lange Zeit an einem Hof, nicht selten wurden Musiker bis zu 30 Jahre oder sogar länger beschäftigt. Viele Hofmusiker stammten aus dem Ausland, die meiste davon kamen aus verschiedenen Regionen Österreichs und Süddeutschlands; in Oberungarn gab es auch Musiker aus Schlesien und Polen. Sehr selten kann man dagegen italienische Musiker an ungarischen Residenzen (z.B. bei Franz Nádasdy) nachweisen. Eine Besonderheit des Zeitalters der osmanischen Besetzung Ungarns war die Anstellung von „türkischen“ Musikern. Dies war jedoch auf wenige Familien (wie Batthyány oder Zrínyi) beschränkt. Sie waren Kriegsgefangene, die wegen Lösegeldzahlungen festgehalten wurden.

Wie einige Angaben der Nádasdy- bzw. Batthyány-Hofhaltung zeigen, hatten manche Aristokraten in Wien Mittelsmänner, die für sie bei Bedarf Musiker vermittelten. Leider ist im Falle von Paul Esterházy, von dem man inzwischen ca. 150 Musiker namentlich kennt – viele kamen aus dem Ausland –, nicht bekannt, wie er an diesen Musiker herankam. Eine weitere Verbindung zum Ausland belegen die Unterrichtsverträge von Paul Esterházy. Er ließ mehrmals Kastraten (1699, 1704, 1707) und auch Trompeter in Wien ausbilden, einige weitere Trompeter, die an seinem Hof ausgebildet wurden, ließ er von Wiener Trompetern prüfen und freisprechen.

Auch wenn man feststellen muss, dass keiner der großen Musiker der Zeit in Ungarn eine Anstellung fand, verfügten die bedeutenden Höfe, wie der von Franz III. Nádasdy oder Paul Esterházy, über gute Musiker. Vor allem Nádasdy beschäftigte vormalige Wiener Hofmusiker (z.B. den Geiger Johann Baptist Herbst, oder den Kastraten Angelo Maria Marchesini, der später an diversen süddeutschen Höfen, Dresden, Neuburg a. D., Stuttgart und Bayreuth Anstellung fand) wie auch etliche städtische Musiker aus Wien. Auch der Augustiner Alfonso Selvatici, der später für kurze Zeit vor seinem Tod das Musikensemble am polnischen Königshof leitete, wurde von ihm beschäftigt.

Unter den Hofmusikern des ungarischen Hochadels finden sich auch einige die als Komponisten aktiv waren, wie z. B. Franz Schmidtbaur, Franz Rumpelnig, Ignaz Prustmann oder Franz Anton Zeller in Diensten von Paul Esterházy.

Während man über die Musiker und Musikensembles einiges in Erfahrung bringen kann, ist die Quellenlage der Musik sehr mager. Notenbestände aus Adelsbesitz sind keine erhalten, auch Noteninventare sind kaum überliefert. Trotz dieser dürftigen Quellsituation lässt sich insgesamt feststellen – auch mit Hilfe von Analogien –, dass das Musikleben an ungarischen Adelsresidenzen vielfältig war: Musikergruppen verschiedener Herkunft spielten Musik gemischter Herkunft.

Der ungarische Hochadel des 17. Jahrhunderts folgte den internationalen Tendenzen, wenn überhaupt, nur sehr verspätet. Offenbar war es für sie noch kein „Muss“, aktuell zu sein. Ein gutes Beispiel dafür ist Paul Esterházy, der sich persönlich für Musik interessierte (auch wenn er den von ihm 1711 herausgegebenen *Harmonia caelestis* nicht selbst komponierte). Esterházy war nachweislich bei vielen musikalischen Großereignissen des Wiener Hofes (z.B. 1669 *Il Pomo d'oro*) anwesend, aber der Graf, unternahm nichts, auch nicht später als Fürst, um etwas Ähnliches – in wesentlich kleinerem Maßstab, versteht sich – an seiner Residenz zu verwirklichen. Diesen Schritt ging erst die nachfolgende Generation.